

MATIJA MUŽEK

matija.muzeck.poslovni@gmail.com

O VOKALIZMU NASTAVAKA GENITIVA, DATIVA I LOKATIVA JEDNINE MUŠKOG I SREDNJEG RODA PRIDJEVSKO-ZAMJENIČKE DEKLINACIJE U NEKIM JUGOZAPADNIM KAJKAVSKIM GOVORIMA

U nekim kajkavskim govorima karlovačkog Pokuplja u nastavcima genitiva, dativa i lokativa jednine muškog i srednjeg roda pridjevsko-zamjениčke deklinacije nalazimo odraze jata, što je neočekivano s obzirom na njihovo podrijetlo od praslavenskih zamjениčkih nastavaka: očekivali bismo odraze praslavenskih *o i/ili *e. Istu pojavu nalazimo i u nekim drugim zapadnojužnoslavenskim idiomima. Nudimo sinkronijski i dijakronijski opis tih „jatovskih nastavaka” u šest istraženih govora karlovačkog Pokuplja te u govoru Požuna, koji je opisao Stjepko Težak.¹ Govorimo o distribuciji jatovskih nastavaka u svakom pojedinom govoru. Govorimo o podrijetlu jatovskih nastavaka, osobito se osvrćući na pitanje jesu li oni zajednička inovacija tih kajkavskih govora karlovačkog Pokuplja i onih drugih zapadnojužnoslavenskih idioma ili nisu.

Kratice

GPR – glagolski pridjev radni

GPT – glagolski pridjev trpni

ID – imenička deklinacija

kaj. – kajkavski, polazišni sustav svih kajkavskih govora

PZD – pridjevsko-zamjениčka deklinacija

SPD – složena pridjevska deklinacija

ZD – zamjениčka deklinacija

¹ Uz građu crpenu iz Težakovih radova, u ovom radu služimo se i građom iz Požuna prikupljenom u samostalnom istraživanju toga punkta u okviru projekta Lingvistička geografija Hrvatske u europskom okruženju (LinGeH) koji pri Sveučilištu u Zadru financira Hrvatska zaklada za znanost pod brojem HRZZ 3688.

zjzl. – zapadnojužnoslavenski, polazišni sustav svih hrvatskih (te bošnjačkih, crnogorskih, slovenskih i srpskih) govora² ili naziv za skup svih tih idioma

* – neposvjedočen, rekonstruiran oblik

** – nepostojeći, netočan oblik

1. Uvod

U nekim jugozapadnim kajkavskim govorima, o čijem ćemo točnom prostiranju više govoriti kasnije, vokalizam je nastavaka genitiva, dativa i lokativa jednine muškog i srednjeg roda pridjevsko-zamjениčke deklinacije neočekivan s obzirom na podrijetlo tih nastavaka. Oni, naime, potječu od praslavenskih zamjениčkih nastavaka G jd. *-ogo/*-ego, D jd. *-omu/*-emu i L jd. *-омь/*-емь, te bi se očekivalo da ćemo u njima nalaziti odraze psl. *o odnosno etimološkog *e, kako je to u većini kajkavskih (vidi Lončarić 1996: 104), pa i ostalih hrvatskih govora (vidi Lukežić 2015: 240–243). Međutim, u ovim govorima u njima nalazimo odraze psl. jata: najčešće zatvoreni *ɛ*, a od rjeđih odraza *ɛ* s *i* koja se u nekima od tih govora javlja. Vidi tako npr. u Brežanima G jd. *vī̇iga* ‘ovoga’ kao *dī̇ite*, u Lazini G jd. *muški̇ega* kao G jd. *brī̇ega*, u Rečici G jd. *j̇ɛdniga* kao GPR ž. jd. *ṡɛdila*, u Šišljaviću L jd. *ɔvi̇em* kao 1. jd. prez. *ṗovi̇em* ‘kažem’, u Trgu G jd. *masni̇egã* kao *pi̇ɛsũk* ‘pijesak’ i u Tuškanima D jd. *ṡemu* ‘svemu’ kao *ṡeme*.

Cilj je ovog rada odgovoriti na nekoliko pitanja. Odgovorivši na njih, dobit ćemo potpun opis, sinkronijski i dijakronijski, „jatovskih nastavaka”, kako ćemo nadalje zvati nastavke G, D i L jd. m./sr. PZD čiji se vokalizam poklapa s odrazima jata, u jugozapadnim kajkavskim govorima. Evo tih pitanja:

Koje je prostiranje ove pojave? U kojim se točno jugozapadnim kajkavskim govorima javljaju jatovski nastavci? Javljaju li se oni samo u njima ili i u drugim zapadnojužnoslavenskim idiomima? Čine li svi idiomi s jatovskim nastavcima jedan povezani teritorij ili više nepovezanih?

² Za takvu definiciju vidi npr. Matasović 2008: 157. Na drugim mjestima u istoj knjizi Matasović o (pra)zapadnojužnoslavenskome govori kao o prajeziku hrvatskih i slovenskih govora (vidi Matasović 2008: 63, 65, implicitno i 229, gdje se naziv „(pra)zapadnojužnoslavenski” doduše eksplicitno ne spominje), što može dovesti do određenih nerazumijevanja: kako Matasović definira zapadnojužnoslavenski, kao prajezik svih južnoslavenskih govora osim bugarskih i makedonskih ili kao prajezik samo hrvatskih i slovenskih govora? Budući da zapadnojužnoslavenske inovacije (stapanje jerija s *i, stapanje dvaju praslavenskih poluglasa u šva, zatvoren izgovor jata između vokala *i i *e, *-go > *-ga u nastavku G jd. m./sr. PZD) nalazimo i u istočnoštokavskim i torlačkim govorima, jasno je da prednost treba dati prvoj definiciji. Ta se Matasovićeva definicija ne razlikuje bitno od one Kapovićeve iznesene u Kapović 2015: 9–10: obje obuhvaćaju iste idiome, a glavna je razlika da ih Matasović smatra genetskom cjelinom, poteklom od jedinstvenog prajezika, zapadnojužnoslavenskog (vidi Matasović 2008: 65), dok Kapović sumnja u postojanje tog prajezika u strogom smislu (vidi Kapović 2015: 9, bilj. 13).

Koja je distribucija jatovskih nastavaka unutar pojedinog govora? Kod kojih se sve pridjeva i zamjenica javljaju? Javljaju li se kod svih ili ima kakvih iznimaka? Ako ima, kojih? Je li distribucija jatovskih i pridjevsko-zamjeničkih nastavaka drugačijeg vokalizma koji se uz njih eventualno javljaju ista u svim govorima ili se pojedini govori međusobno razlikuju po tom pitanju?

Koje je podrijetlo jatovskih nastavaka? Jesu li oni rezultat jedne zajedničke inovacije svih idioma koji ih posjeduju ili rezultat više neovisnih paralelnih inovacija? Kojom su (ako se radi o jednoj zajedničkoj) ili kojim su to inovacijama (ako se radi o više neovisnih paralelnih) oni nastali?

Kako bismo odgovorili na ta pitanja, istražili smo govore Brežana,³ Lazine,⁴ Rečice,⁵ Šišljavića,⁶ Trga i Tuškana, u kojima smo bili uočili jatovske nastavke, s ciljem da prikupimo što je više moguće podataka o njihovoj PZD. Te ćemo govore nadalje zvati „istraženi govori”. Podacima prikupljenima u tom istraživanju pridodajemo jednako tako iscrpne podatke o PZD u govoru Požuna crpene iz literature (Težak 1981b),⁷ a sve ćemo upotpuniti dostupnim podacima – bilo prikupljenima u samostalnom istraživanju, bilo crpenima iz literature – o PZD u pojedinim drugim govorima bliskima upravo navedenima.

Rad ćemo započeti opisom prostiranja jatovskih nastavaka na zapadnojužnoslavenskom teritoriju. Zatim ćemo prijeći na kratak opis istraženih govora. Nakon toga izložiti ćemo opće crte njihove PZD, što će biti uvod u glavni dio

³ Građu iz Brežana prikupljenu u vlastitom istraživanju dopunit ćemo građom objavljenom u obliku snimke spontanog govora na internetskoj stranici *Govori karlovačkog područja* te u članku Marinković 2015.

⁴ Građu iz Lazine prikupljenu u vlastitom istraživanju dopunit ćemo građom iz *Draganičkog rječnika*, u čijem smo pisanju sudjelovali. Velika je većina građe u *Draganičkom rječniku* prikupljena upravo u Lazini te se *de facto* radi o lazinskom rječniku. Rječnik je u trenutku pisanja ovog rada bio u rukopisu.

⁵ Građu iz Rečice prikupljenu u vlastitom istraživanju dopunit ćemo građom objavljenom u obliku snimke spontanog govora na internetskoj stranici *Govori karlovačkog područja*.

⁶ Istraživanje u Šišljaviću obavili smo zajedno s Marinom Marinković. Ona nam je ljubazno uručila i građu prikupljenu u njenim ranijim istraživanjima toga punkta s Anitom Celinčić. Na temelju sve te građe u međuvremenu je napisan članak Celinčić i Marinković 2021. Podatci o govoru Šišljavića dijelom su crpeni iz te neobjavljene građe, a dijelom iz tog članka. Marina Marinković pomogla nam je i pri pronalasku informanta u Brežanima, a prije svega toga omogućila nam je sudjelovanje u njezinom istraživanju govora Vrbanaca te nam također ljubazno uručila svoju građu iz toga punkta. Ovom prilikom izražavam joj zahvalnost na svojoj pomoći.

⁷ Taj je rad naslovljen *Ozaljski govor*, no u njemu se zapravo ne opisuje govor grada Ozlja, nego govori većeg broja sela u njegovoj okolici (vidi Težak 1981b: 203), koji nisu posve jednaki (vidi Težak 1981b: 207–208). Iz rada je jasno da se Težakov opis tih govora temelji na opisu govora njegovog rodnog sela Požuna, iz kojega onda generalizira na ostale uz isticanje njihovih razlika prema požunskom. Zato ćemo građu iz Ozlja crpeni iz Težak 1981b tretirati kao građu iz Požuna. Kao što je rečeno, dopunit ćemo ju građom prikupljenom samostalnom istraživanju toga punkta u okviru projekta LinGeH.

ovog rada: izlaganje i analizu podataka o nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD u istraženim govorima i u govoru Požuna. Konačno, raspraviti ćemo o podrijetlu jatovskih nastavaka, usredotočujući se na istražene govore, ali ne zanemarujući ni druge idiome u kojima se javljaju.

1.1. Prostiranje

Točno prostiranje jatovskih nastavaka tek treba utvrditi. Za početak, jatovski se nastavci potencijalno javljaju u cijelom nizu kajkavskih „ekavskih” govora⁸ smještenih na krajnjem jugozapadu matičnog kajkavskog teritorija,⁹ u uskom pojasu koji se proteže uz žumberačko, plješivičko i samoborsko gorje od rijeke Kupe na jugu sve do Save na sjeveru, a sigurno se javljaju u južnoj polovici toga pojasa.¹⁰

Naime, jatovske nastavke isprva smo uočili u nekoliko govora smještenih sjeveroistočno od Karlovca uz rijeku Kupu. Od njih smo detaljnije istražili govore Brežana, Rečice, Šišljavića, Trga i Tuškana; dakle, pet od šest naših istraženih govora. Razumno je pretpostaviti da i kajkavski „ekavski” govori smješteni između ovih posjeduju jatovske nastavke, dakle da se ti nastavci javljaju u svim kajkavskim „ekavskim” govorima smještenima uz Kupu počevši od Trga kod Ozlja pa nizvodno sve do Šišljavića kod ušća Kupčine. O nekima od tih govora već su pisali stariji istraživači. Oni, međutim, nisu primijetili da se u njima javljaju jatovski nastavci, nego su tvrdili da su ti govori poopćili psl. palatalne nastavke.¹¹ No da je to tako, onda bismo u tim govorima u nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD nalazili odraze psl. etimološkog *e, a nalazimo odraze jata, stoga se tu ne može raditi (isključivo)¹² o poopćenju psl. palatalnih nastavaka.

⁸ Izoglosa jatovskih nastavaka izbliza prati izoglosu odraza jata: te nastavke, naime, nalazimo samo u „ekavskim” govorima, to jest onima koji čuvaju jat kao zatvoreni e, dok je u govorima s drugačijim odrazima jata, što se prije svega odnosi na ikavsko-ekavske govore, vokalizam nastavaka G, D i L jd. m./sr. PZD drukčiji (iznimka je vokalizam L u dijelu ikavsko-ekavskih ozaljskih govora, u kojima se u tom padežu on također podudara s odrazima jata). Isto vrijedi i za neke druge izoglose koje se tiču vokalizma tih nastavaka. O svemu tome više ćemo govoriti kasnije.

⁹ Misli se na velik, kompaktan teritorij u sjeverozapadnoj Hrvatskoj na kojem je smještena većina kajkavskih govora, a od kojega su odvojeni manji teritoriji na kojima također nalazimo kajkavske govore, primjerice onaj u Gorskom kotaru.

¹⁰ Moguće je da Lončarić (1996: 104), kad govori o nekim perifernim zapadnim kajkavskim govorima koji poput susjednog slovenskog jezika i čakavštine u G, D i L jd. m./sr. PZD imaju kontinuantne nastavaka složene zamjeničke promjene s -*ě*- od -*aje*- misli, između ostalih, i na te govore. Na hipotezu da su jatovski nastavci kontinuantne psl. složene pridjevske deklinacije detaljnije ćemo se osvrnuti kasnije kad budemo govorili o njihovom podrijetlu.

¹¹ To Brabec (1961: 325) tvrdi za govore smještene nizvodno od Karlovca, u koje spadaju Brežani, Rečica i Šišljavić. Iz Šišljavića donosi konkretne primjere G jd. *těga* i L jd. *na nĕkem*. Težak (1957: 420) pak isto tvrdi za one smještene uzvodno, u koje spadaju Trg i Tuškani.

¹² Poopćenje psl. palatalnih nastavaka moglo je biti dio procesa nastanka jatovskih nastavaka u istraženim govorima. O tome ćemo više govoriti kasnije.

Sjeverno od toga područja smješteni su govori koje bismo prema najnovijoj podjeli kajkavskog narječja Mije Lončarića (vidi Lončarić 2021: 155, bilj. 2) mogli smatrati plješivičkim poddijalektom plješivičko-ozaljskog dijalekta: oni u kojima se javlja promjena $o > e$ (vidi npr. u Lazini GPR m. jd. *děšal*), a zatv ćemo ih plješivičkim govorima.¹³ Od njih smo podrobnije istražili govor Lazine, šesti naš istražen govor. I u plješivičkim se govorima vokalizam nastavaka G, D i L jd. m./sr. PZD poklapa s odrazima jata (vidi npr. u Lazini, npr. G jd. *uvěga*, D jd. *těmu*, L jd. *pu_sěm* ‘posvuda’ kao G jd. *čuvěka*, *těme*, *sětiti se* ili G jd. *vruciga/vrucěga* s istom alternacijom kao N jd. *ōbit* prema G jd. *uběda*). Međutim, moguće je taj vokalizam izvesti i iz psl. *o djelovanjem spomenute promjene $o > e$ (te promjene $e > i$ u nenaglašenom slogu koju ova prva hrani), a tako su uglavnom i činili stariji istraživači. Ivić (1968: 62) tako draganičke primjere G jd. *jeněga* i G jd. *světiga* ni na koji način ne izdvaja iz ostalih primjera promjenā $o > e$ i $e > i$. Lončarić (1996: 104) pak implicitno tvrdi da je plješivičkoprigorski nastavak G jd. m./sr. PZD *-i(ga)* nastao od starijeg kaj. *-oga djelovanjem tih dviju promjena kad kaže da se u tom dijalektu prijeglas čuva kao *-e(ga)* prema *-i(ga)*. No nisu svi stariji istraživači bili toga mišljenja. Šojat (1973: 66) tako za Rožičevo Prigorje dopušta mogućnost da *-e-* koji se uz *-i-* javlja u nastavcima G i D jd. m./sr. PZD nije posljedica specifičnih prigorskih vokalnih promjena, uzimajući kao argument činjenicu da se u određenim akcenatskim i fonetskim uvjetima prvotno *o* čuva, pa bi se moglo očuvati i u paradigmi pridjeva, što nije slučaj. Umjesto toga on povezuje prigorski vokalizam tih nastavaka sa samoborskim, o kojem ćemo više govoriti kasnije. Od novijih istraživača koji jatovske nastavke u plješivičkim govorima ne izvode iz psl. nepalatalnih djelovanjem promjene $o > e$ spomenimo Marinković (2020: 104), koja ih u draganičkom govoru Vrbanaca izvodi iz psl. palatalnih, pretpostavljajući sporadičnu promjenu $e > e$. Uzevši u obzir neke činjenice, između ostalih ovu koju Šojat navodi za Rožičevo Prigorje, vjerojatnijom se čini pretpostavka da vokalizam nastavaka G, D i L jd. m./sr. PZD u plješivičkim govorima nema veze s promjenom $o > e$, nego je povezan s jatovskim vokalizmom u tim nastavcima u gore spomenutim govorima karlovačkog Pokuplja. O svemu tome više ćemo govoriti kasnije.

Jatovske nastavke nalazimo i sjevernije od toga. Naime, nakon našeg prvotnog istraživanja jatovske smo nastavke uočili u govoru Repišća u okićkom kraju (vidi npr. G jd. *pečeněga*, *zamōtaněga*). Uzevši u obzir to otkriće, moguće je da, kao što je to bio slučaj s kajkavskim „ekavskim” govorima karlovačkog Pokuplja, i drugi kajkavski „ekavski” govori ovoga sjevernijeg kraja za koje su stariji istraživači tvrdili da su poopćili psl. palatalne nastavke zapravo imaju jatovske. To su prije svega samoborski dijalekt (vidi Šojat 1973a: 60, 67; 1981: 165)

¹³ Ozaljski ćemo pak poddijalekt plješivičko-ozaljskog dijalekta zvati ozaljskim govorima.

i neki sjeverozapadni vukomeričko-pokupski govori,¹⁴ točnije govor Svete Nedelje kod Samobora (vidi Šojat 1973a: 67) i govor Mrakova Brega južno od Zagreba (vidi Šojat 1973a: 66–67).¹⁵ Je li to tako, moći će se utvrditi samo novim istraživanjem.

Ova area jatovskih nastavaka na krajnjem jugozapadu matičnog kajkavskog teritorija nije jedina takva u zapadnojužnoslavenskom. Postoji barem još jedna, kojoj je središte na slovenskom teritoriju. Ona obuhvaća glavninu slovenskih govora (vidi Ramovš 1952: 102–103; Šivic-Dular 2003: 7–8) te neke njima susjedne hrvatske govore Istre, Kvarnera i Gorskog kotara.

Što se slovenskoga tiče, jatovske nastavke svakako nalazimo u dolenskom i gorenjskom narječju. Premda je za mnoge slovenske govore zbog redukcije vokala teško ili nemoguće utvrditi podrijetlo vokalizma njihovih nastavaka G, D i L jd. m./sr. PZD (vidi Ramovš 1952: 103; Šivic-Dular 1998: 289), u nekima se, poput starijeg književnog slovenskog, javlja vokal *i* te oni glase G jd. *-iga*, D jd. *-imu* i L jd. *-im* (vidi Ramovš 1952: 102–103). Kao što pokazuju malobrojni, ali uvjerljivi primjeri nastavaka tih padeža PZD s drugačijim vokalizmom, poput starijih književnih slovenskih *dobrejša* (vidi Ramovš 1952: 102) i *sleiga/sleyga* ‘zloga’ (vidi Šivic-Dular 1998: 290) s diftongom *ej*, odrazom dugog jata karakterističnim za cijelu jugoistočnu polovicu slovenskog jezika (vidi Rigler 1963: 33), taj *i* navjerojatnije potječe od jata jednačenjem kratkog jata s psl. **i*, što je promjena karakteristična za dolensko i gorenjsko narječje (vidi Rigler 1963: 37). Da dolenski i gorenjski govori u nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD imaju odraze jata nije, dakle, dvojbeno. No isto se ne može reći i za koruške, primorske i štajerske govore: u njima se prema Rigleru (1963: 37–38) kratki jat jednači s psl. etimološkim **e*, što nam onemogućuje da u tim govorima razlikujemo jatovske nastavke od palatalnih.¹⁶ Za prekmurske je pak govore nedvojbeno da nemaju jatovske nastavke jer se tamo javljaju – za pretpostaviti je, uz palatalne, u izvornoj distribuciji – nepalatalni (vidi Šivic-Dular 1998: 295; 2003: 7). Situaciju dodatno usložnjuju govori poput slovenskogoričkih (vidi Ramovš 1952: 103), u kojima u nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD nalazimo vokal *i*, no za razliku od dolenskih i gorenjskih, u njima taj vokal nije očekivan odraz kratkog jata. Tako slovenskogorički nastavnici izgledaju isto kao dolenski i gorenjski, no ne mogu biti istog podrijetla kao i oni.

¹⁴ U vukomeričko-pokupski dijalekt spada i govor Repišća, kao što pokazuju primjeri *põnava* i *žẽhudec*.

¹⁵ Valja reći da su Šojatu poznati kajkavski govori u kojima se u nastavcima D i L – no, zanimljivo, ne i G – jd. m./sr. PZD javljaju odrazi jata (vidi Šojat 1973a: 67, bilj. 28), što čini njegovu tvrdnju da su ovdje navedeni govori poopćili psl. palatalne nastavke pouzdanijom, te možda u njima ipak ne nalazimo jatovske nastavke.

¹⁶ Šivic-Dular (1998: 296) ipak navodi, citirajući Vatroslava Oblaka, štajerski govor Ljutomera, u kojem se ta dva psl. vokala ne jednače, te vidimo da se u njemu javljaju palatalni nastavnici.

Što se slovenskome susjednih hrvatskih govora tiče, jatovske nastavke nalazimo, prvo, u Istri, u buzetskim govorima Draguča (vidi Ivić 1961: 199) i Nugle (vidi Vranić 1999: 55, bilj. 19). U tim dvama buzetskim govorima odraz je kratkog naglašenog jata zatvoreni *e*, a nenaglašenoga *i*, izjednačen s odrazom psl. *i (vidi Ivić 1961: 198; Vranić 1999: 55, bilj. 19). Vokalizam se nastavaka G, D i L jd. m./sr. PZD u njima podudara s odrazima jata, kao što pokazuju Ivićevi primjeri iz Draguča G jd. *enéya slábiya* (vidi Ivić 1961: 199) i Nugle G jd. *nóviga, suámiga, visukéga*, D jd. *visukémy* (vidi Vranić 1999: 55, bilj. 19). Možda ih nalazimo i u nekim drugim buzetskim govorima, no svakako ne u svima. U Paladinu je npr. odraz naglašenog jata zatvoreni *e*, kao u Draguču i Nugli, no odraz nenaglašenoga jata, otvoreni *y*, ne jednači se s *i*, odrazom psl. *i (vidi Klarić i Rašpolić 2018: 308, 311) kao što je bio slučaj u tim dvama govorima. U nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD u Paladinu pak nalazimo, pod naglaskom, otvoreni *e*, odraz kratkog etimološkog *e i prednjeg nazala (vidi Klarić i Rašpolić 2018: 308, 310), a izvan naglaska uglavnom *i*, odraz psl. *i, kao npr. G jd. *čr'niga, èniga, nèkiga, nòviga, sàkiga* ali G jd. *kèga, unèga, sèga* (vidi Klarić i Rašpolić 2018: 306, 308) – izoliran je primjer G jd. *muàlega* (vidi Klarić i Rašpolić 2018: 309), u kojem se srednji *e*, odraz nenaglašenog etimološkog *e i prednjeg nazala (vidi Klarić i Rašpolić 2018: 308), javlja izvan naglaska. Ništa od toga nije odraz jata. Dakle, u govoru Paladina ne javljaju se jatovski nastavci: pod naglaskom i u primjeru G jd. *muàlega* javljaju se palatalni, a u drugim primjerima nastavci s *i*-jevskim vokalizmom nepoznata podrijetla, koji je doduše identičan vokalizmu tih pridjevsko-zamjениčkih nastavaka u govorima Draguča i Nugle, ali u Paladinu za razliku od tih dvaju govora ne može potjecati od jata. Situacija u Paladinu u odnosu prema onoj u Draguču i Nugli podsjeća na onu u slovenskogoričkom u odnosu prema onoj u dolenjском i gorenjском. Palatalni nastavci zabilježeni su i u drugim buzetskim govorima (vidi Vranić 1999: 55, bilj. 19).

U Istri jatovske nastavke nalazimo i u govoru Lupoglava (vidi Ivić 1961: 205).

Zatim, na Kvarneru jatovske nastavke nalazimo u govorima Klane i Studene (vidi Lukežić 1998: 153–154). Ta su dva govora ikavska (vidi Lukežić 1998: 74), što znači da se u njima vokalizam nastavaka G, D i L jd. m./sr. PZD, koji glase *-iga, -imu* i *-in* (vidi Lukežić 1998: 73, 153–154), poklapa s odrazima jata. Što se njima susjednog govora Rupe pak tiče, situacija je ista kao između govora Paladina i govora Draguča i Nugle te između slovenskogoričkog i dolenjского i gorenjского: u tom ekavskom govoru u spomenutim pridjevsko-zamjениčkim nastavcima također nalazimo vokal *i* (vidi Vranić 1999: 53–54), on dakle nema jatovske nastavke iako je vokalizam nastavaka G, D i L jd. m./sr. PZD u njemu identičan onome u govorima Klane i Studene.

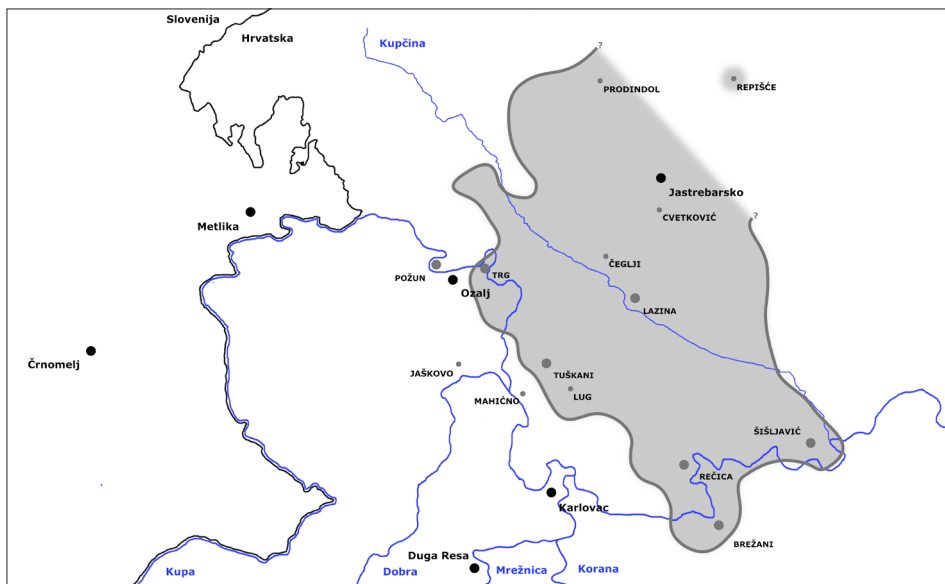
Nadalje, u Gorskom kotaru jatovske nastavke nalazimo u zapadnogoranskome (vidi Ivić 1961: 193; Lisac 2006: 36). Da zapadnogoranski ima jatovske nastavke

najbolje pokazuju primjeri poput delničkih G jd. *tèjga* i D jd. *tèjmy* (vidi Lisac 2006: 105), u kojima se javlja diftong *ej*, odraz dugoga jata u tom govoru (vidi Lisac 2006: 37–38). Kratki se pak jat tamo i u obližnjim Turnima jednači s psl. *i i daje *i* ili *y* (vidi Lisac 2006: 36, 39–40, 53–54), što znači da vokali *i* i *y* koji se tamo kod većine pridjeva i zamjenica javljaju u nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD (vidi Lisac 2006: 100) mogu potjecati od jata, a spomenuta dva delnička primjera upućuju na to da zaista i potječu. Za istočnogoranski pak ne možemo znati ima li jatovske nastavke jer se tamo psl. jat izjednačio s psl. etimološkim *e i *ę (vidi Marinković 2018: 120), pa bi nastavci G jd. *-ega*, D jd. *-emu* i L jd. *-em* koje tamo nalazimo (vidi Marinković 2018: 160) mogli biti i jatovski i palatalni.¹⁷

Budući da svi ti hrvatski govori tvore povezan teritorij sa slovenskima, moguće je da su jatovski nastavci u svima njima (i hrvatskima i slovenskima) rezultat jedne, zajedničke inovacije, a u nedostatku dobrih dokaza koji bi ukazivali na suprotno za tu se hipotezu i treba opredijeliti. No ipak nije posve sigurno da je to tako, odnosno tu hipotezu svejedno ne možemo smatrati dokazanom. Naime, kao što su pokazali primjeri slovenskogoričkih govora, govora Paladina i govora Rupe u odnosu prema doljenjskim i gorenjskim govorima, govorima Draguća i Nugle i govorima Klane i Studene, ako vokalizam nastavaka G, D i L jd. m./sr. PZD i jest isti u nekim govorima, to ne znači nužno da je on u svima njima nastao istom, zajedničkom inovacijom. Naravno, u upravo spomenutim slučajevima, kao što smo pokazali, on to nije ni mogao, no čak i u slučajevima u kojima jest mogao – u govorima Draguća i Nugle, Lupoglava, Klane i Studene te u zapadnogoranskom u odnosu prema slovenskim govorima – iz same te mogućnosti ne proizlazi nužno da je to zaista bilo tako. Jatovski su nastavci sasvim lako mogli nastati na jedan način u slovenskim govorima, a na drugi u spomenutim njima susjednim hrvatskim govorima. Isto vrijedi i za istražene govore u odnosu prema ovim govorima smještenima zapadno od njih, na što ćemo se još vratiti.

¹⁷ Isto vrijedi i za ekavske sjeverozapadnočakavske govore: ne možemo znati potječe li u njima *e*-ovski vokalizam nastavaka G, D i L jd. m./sr. PZD od jata ili od psl. etimološkog *e, odnosno imaju li jatovske ili palatalne nastavke. Čini se indikativnim da jatovske nastavke nalazimo baš u onim sjeverozapadnočakavskim govorima – govorima Draguća i Nugle, govoru Lupoglava te govorima Klane i Studene – u kojima odraz jata, barem kratkoga, **nije** jednak odrazu psl. etimološkog *e (za odraz jata u Lupoglavu vidi Ivić 1961: 207, za odraz jata u ostalim govorima vidi prethodne odlomke). Ako to nije slučajno (a moglo bi biti, koliko god se indikativnim čini), moglo bi upućivati na to da i u nekim ekavskim sjeverozapadnočakavskim govorima *e*-ovski vokalizam nastavaka G, D i L jd. m./sr. PZD potječe od jata, odnosno da i oni zapravo imaju jatovske nastavke, samo što ih u njima zbog jednačenja jata s psl. etimološkim *e ne možemo razlikovati od palatalnih. To je donekle vjerojatno za ekavske govore susjedne upravo spomenutim neekavskima, a za one udaljenije malo je vjerojatno: to bi značilo da bi glavnina sjeverozapadnočakavskih ekavskih govora morala imati jatovske nastavke, a u tom bi se slučaju očekivalo da će ih imati i svi sjeverozapadnočakavski govori u kojima se jat ne jednači s psl. etimološkim *e, konkretno svi bužetski govori. A to, kao što smo vidjeli, nije slučaj.

Ove dvije aree – istočna, koja obuhvaća istražene govore, i zapadna, o kojoj smo upravo govorili – svugdje su, čini se, odvojene jedna od druge govorima s drugačijim vokalizmom u nastavcima G, D i L jd. PZD. Je li to oduvijek tako pitanje je važno za utvrđivanje podrijetla tih nastavaka u istraženim govorima. Ako jest, onda jatovski nastavci, naime, ne mogu biti zajednička inovacija govora istočne i zapadne aree. O svemu tome više ćemo govoriti kasnije.

Prostriranje istočne aree jatovskih nastavaka

2. Kratak opis istraženih govora

2.1. Istraženi govori kao cjelina

Istraženi govori pripadaju dvama različitim kajkavskim dijalektima, plješivčko-ozaljskom (Lazina, Trg, Tuškani) i vukomeričko-pokupskom (Brežani, Rečica, Šišljavić), ovisno o izoglosi *govêdina* – *gôvedina*, to jest odsutnosti/prisutnosti Ivšičeve retrakcije na kračinu (vidi Kapović 2015: 360–361), iz čega proizlazi njihova pripadnost Ivšičevoj prvoj odnosno trećoj skupini kajkavskih govora (vidi Lončarić 1996: 35). No unatoč tomu što su svrstani odvojeno, oni dijele mnoge zajedničke karakteristike.

Najprije, svi su ti govori u većoj ili manjoj mjeri rubni u odnosu na tipične kajkavske govore, u smislu da u njima izostaju neke od inovacija karakterističnih za ove posljednje. Tako u svima njima izostaje jednačjenje *č* i *ć* (vidi npr. u Brežanima

čāca, *svījīcnica*,¹⁸ u Lazini *čēdan*, *pusēci*, u Rečici D jd. *čēri*, *rēci*, u Šišljaviću N/A jd. sr. komp. *plīće*, *svīēca*,¹⁹ u Trgu *Bužžić*, 2. mn. prez. *čētē* i u Tuškanima *čūk*, *smecē*),²⁰ a u svima osim Šišljavića izostaje i jednačenje jata i šva (vidi npr. u Brežanima *cūcak* (Marinković 2015: 89) ne kao *čōvek* (Marinković 2015: 89), u Lazini *dānas* ne kao *lētis* ‘ljetos’, u Rečici L jd. *pāni* ne kao *rēč*, u Trgu *tuōrūk* ‘utorak’ ne kao *uōrīf* ‘orah’ i u Tuškanima GPR m. jd. *cvāl* ne kao GPR m. jd. *grēl* ‘grijao’, ali u Šišljaviću *dīen* kao N/A jd. sr. *biēlo*). U Brežanima (vidi Marinković 2015: 88, 91) i Šišljaviću (vidi Celinić i Marinković 2021: 187) u dosta primjera izostaje protetski *v*, ali ipak se javlja u npr. *vūra* u Brežanima (Marinković 2015: 88) i *vūjēc* u Šišljaviću (Celinić i Marinković 2021: 187). Najvjerojatnije u tim govorima nije otpočetak izostajalo protetsko *v*, nego je ono naknadno uklonjeno uslijed kontakta sa štokavskim. Odatle nedosljednost u njegovu javljanju.

Zatim, oni posjeduju, opet u većoj ili manjoj mjeri, inovacije karakteristične za nekajkavske govore, što ih čini prijelaznima. Takvih je inovacija, općenito gledajući, vrlo malo. Jedina takva koju posjeduju svi istraženi govori jest tipično čakavski i štokavski sufiks komparativa *-ji* namjesto tipično kajkavskoga *-ši* (vidi npr. u Lazini *māni*, u Šišljaviću I jd. m./sr. *mlājem* ali i G jd. m./sr. *mlājšēga*, u Trgu *vējēci* i u Tuškanima *pametnēji*). Pojedini govori imaju ih i više,²¹ no ipak uglavnom nema razloga klasificirati ih kao prijelazne kajkavsko-čakavske, za razliku od ikavsko-ekavskih ozaljskih govora. To je stoga što većinu njih s čakavskim povezuju gotovo isključivo arhaizmi. Glavni je izuzetak već spomenuti komparativni sufiks *-ji*, a njega nalazimo i u goranskome (vidi Barac-Grum 1993: 187–188; Marinković 2018: 157) tako da po toj čakavskoj i štokavskoj inovaciji

¹⁸ Za izostanak jednačenja *č* i *ć* u Brežanima vidi i Marinković 2015: 90, 92.

¹⁹ Za izostanak jednačenja *č* i *ć* u Šišljaviću vidi i Celinić i Marinković 2021: 169, 186.

²⁰ To je jednačenje ipak počelo prodirati i u istražene govore, ali ne na isti način u sve njih. U govorima Rečice i Šišljavića *č* i *ć* fonetski su se približili: tamo se *č* izgovara kao pravi „tvrđi” [č], no *ć* se najčešće izgovara kao „srednji” [č̌], tek rijetko kao pravi „meki” [ć]. Opreka između ta dva fonema ipak još nije ukinuta. Drugdje je kod većine govornika (svih starijih i većine sredovječnih) opreka između *č* i *ć* stabilna, a fonetska razlika između njih velika: oni izgovaraju jasno različite „tvrđi”, retrofleksni [č̌] i „meki”, alveopalatalni [ć]. No kod manjeg broja govornika (nekih sredovječnih žena u Trgu) opreka je između ta dva fonema ukinuta u korist *č*, koje se izgovara nešto manje tvrdo i teži prema „srednjem”, postalveolarnom [č̌].

²¹ Tako se u Tuškanima javlja sonorizacija prvog člana skupine dvaju okluziva, npr. *prikōfčiti*, *rušník*, *zījka* ‘kolijevka’, što je tipično čakavska pojava, koja u Mužek 2020: 228 nije prepoznata kao takva. Promjene *čn* > *šn* i *čn* > *šn* zabilježene su i u Brežanima, kao što pokazuju primjeri *šenišni*, *rušník* i N mn. *žlišnaki*, ali javlja se i primjer *sestrična* (Marinković 2015: 92). Promjenu *čn* > *šn* zabilježili smo u primjeru *rušník* i u Rečici, a u Šišljaviću je zabilježena (Celinić i Marinković 2021: 187) u istom tom primjeru i u primjeru N mn. *košnāki* ‘kutnjaci’. Ta bi promjena, dakle, mogla biti široko rasprostranjena po rubnom kajkavskom. No nijedne od tih promjena nema u draganićkim govorima, kao što nam pokazuju lazinski primjeri *kučnāqk*, *prikupčiti* i *zīpka* uspoređeni s gore navedenim šišljavićkim odnosno tuškanskim primjerima, a usporedi i lazinski *okpčnāqk* ‘kračica’ s tuškanskim *okpšnāqk* te luški *gēpka* ‘poklopac’ s tuškanskim *gēfka*.

istraženi govori nisu jedinstveni u kajkavskom – nema, dakle, čakavskih inovacija koje bi imali svi istraženi govori, a da ih nema nigdje drugdje u kajkavskom. Osim sufiksa *-ji* u istraženim govorima uglavnom nalazimo tek pojedine leksičke čakavizme (vidi npr. u Brežanima *kàdi* ‘gdje’, u Tuškanima *vàĽe* ‘odmah’).

Konačno, ti govori dijele i mnoge lokalne inovacije. Tako se u svima njima javlja fonem *s* < psl. *šć (vidi npr. u Brežanima *dvorìše* (Marinković 2015: 93), u Lazini *natàše*, u Rečici *prošêne*, u Šišljaviću *pìšę* ‘pile’, u Trgu N/A jd. sr. GPT *zapušqunù* ‘zapušteno’ i u Tuškanima *gùšer*), a u svima osim Šišljavića javlja se u infinitivnoj osnovi *ne*-glagola sufiks *-na-* (vidi npr. u Brežanima *šìpnàti* (Marinković 2015: 92),²² u Lazini *plûnati*, u Rečici GPR jd. m. *pûnal* ‘puhnuo’, u Trgu GPR m. jd. *prekréinàl* ‘preokrenuo’ i u Tuškanima *otklenàti* ‘otključati’, ali u Šišljaviću *potêgnuti*),²³ što su dvije inovacije karakteristične za područje između rijeke Kupe te žumberačkog i plješivičkog gorja (za šakavizam vidi Brabec 1961: 323–324; 1966: 332; Težak 1957: 422, a za sufiks *-na-* Brabec 1961: 326; 1966: 333; Težak 1981a: 174). Svi su oni također stopili polazni kajkavski akut s cirkumfleksom (vidi npr. u Brežanima 3. jd. prez. *divâni*, u Lazini N/A mn. *klîša*, u Rečici *zâdruga*, u Šišljaviću GPR m. jd. *vûkel*, u Trgu N/A mn. *sêĽa* ‘sela’ i u Tuškanima red. *sêđmi*). Gubitak neoakuta nešto je rasprostranjenija inovacija karakteristična za kajkavske (goranske), kajkavsko-čakavske (ikavsko-ekavske ozaljske), čakavsko-kajkavske i, naravno, štokavske govore smještene jugozapadno i južno od istraženih govora.²⁴ Zatim, svi su oni, poput većine hrvatskih govora (vidi Kapović 2015: 572–673, 676–677), proveli dezoksitonezu (vidi npr. u Brežanima GPR m. jd. *istèsal*, GPR m. jd. *klêčal*, u Lazini *sêva* ‘sova’, *kĽma*, u Rečici GPR m. jd. *lêtĽil*, *dvôrac*, u Šišljaviću *kôĽec*, *cûček*,²⁵ u Trgu *têtà*, *sĽusêt* i u Tuškanima *pôsàl*, *rûbàc*).²⁶ I konačno, sami jatovski nastavci jedna su od tih

²² Za sufiks *-na-* u Brežanima vidi i Marinković 2015: 89.

²³ Za sufiks *-nu-* u Šišljaviću vidi i Celinić i Marinković 2021: 185.

²⁴ Većina je tih govora dvonaglasna (za goranske govore vidi Marinković 2018: 51, 129, a za čakavsko-kajkavske govore karlovačkog četverorječja Težak 1979: 39), iz čega samo po sebi slijedi da su izgubili neoakut. No i tro- i četveronaglasni govori na tom području izgubili su neoakut (za ikavsko-ekavske ozaljske govore vidi Težak 1981b: 240, a za čakavsko-kajkavske govore ogulinske i rosopajničke okolice Težak 1981a: 178, gdje to pokazuju primjeri N/A mn. *vêsla* i 1. jd. prez. *istêžem* iz rosopajničkog te 3. mn. prez. *divânidu* iz ogulinskog kraja; štokavski su pak govori toga područja svi novoštokavski).

²⁵ U Šišljaviću je u enklizi naglasak nepovučen, kao što pokazuje primjer *pomêknĽse* uspoređen s *màĽo_se pomêkni*. U drugim istraženim govorima te pojave nema te se i u enklizi javlja povučeni naglasak, kao što pokazuje npr. tuškanski 2. jd. imp. *zâmi_sĽ* ‘uzmi si’.

²⁶ U Trgu i Tuškanima javlja se naglasak retrakcijskog podrijetla koji stoji u opreci s dugosilaznim naglaskom. Zbog toga bismo ga fonološki mogli smatrati dugouzlaznim naglaskom, no fonetski taj naziv ne bi bio precizan jer se taj naglasak još izgovara razmjerno blisko tipičnoj kajkavskoj oksitonezi sa silaznom prednaglasnom dužinom (o njezinu izgovoru vidi Kapović 2015: 680–681; Šojat i Zečević 1966: 443): naglašeni je slog obično silazan, ponekad ravan, a zanaglasni je slog visok; oba su sloga obično podjednake siline, ponekad je veće siline prvi, a ponekad drugi

lokalnih inovacija koje svi oni dijele, a pitanjem s kojim ih još zapadnojužnoslavenskim idiomima ona povezuje pozabavit ćemo se kasnije.

Kad se sve to uzme u obzir, otvara se mogućnost drugačije klasifikacije istraženih i njima srodnih govora. Naime, čini se da nema osobina, bile one inovacije ili arhaizmi, koje bi bile zajedničke svim plješivičkim i ozaljskim govorima i samo njima, dakle osobina na temelju kojih bismo mogli jasno definirati i od ostalih kajkavskih dijalekata razlučiti plješivičko-ozaljski dijalekt. Sve te osobine, koje smo upravo nabrojali (nejednačenje *č* i *ć*, nejednačenje jata i šva, fonem *ś* < psl. *št̩, sufixs *-na-* u infinitivnoj osnovi *ne*-glagola), posjeduju i govori Brežana i Rečice te neki njima susjedni govori. Postavlja se, dakle, pitanje koliko je opravdano svrstati plješivičke i ozaljske govore zajedno, a ove druge odvojeno od njih? Razlog je takvoj klasifikaciji, naravno, izoglosa *govēdina* – *gōvedina*, kojoj je kao razlikovnom kriteriju Ivšičeve prve i treće skupine kajkavskih govora dana prvorazredna važnost pri svrstavanju govora. To načelo klasifikacije, pa onda ni samu klasifikaciju, nećemo osporavati, no valja imati na umu da su, kao što je već rečeno, unatoč toj klasifikaciji svi istraženi govori međusobno vrlo slični i da bi u nekoj drugačijoj klasifikaciji temeljenoj na drugim načelima oni mogli biti svrstani i zajedno.²⁷

(usp. Mužek 2020: 231, 243–244). Najčešće su, dakle, oba ta sloga fonetski naglašena, no fonološki je uvijek naglašen samo prvi, na što upućuje više činjenica, te se ne može tvrditi da govori Trga i Tuškana čuvaju oksitonezu (vidi Mužek 2020: 244–247). Sve što je rečeno o izgovoru toga naglasaka u Trgu i Tuškanimaj vrijedi više-manje za sve ozaljske govore: u Jaškovu i Mahičnu taj se naglasak ne izgovara osjetno različito od trškog i tuškanskog, u Požunu je pak prvi slog češće ravan nego silazan, ali u ostalom se požunski slaže s prethodno navedenim govorima. U Mužek 2020 taj smo naglasak transkribirali kao novoštokavski dugouzlazni, slijedeći Težakovo bilježenje iz njegovih radova, no ovdje ćemo ga transkribirati kao dvostruki naglasak (drugi dio dvostrukog naglasaka bilježiti ćemo na posljednjem slogu fonetske riječi, a ne na prvom zanaglasnom slogu, jer se upravo na njemu nalazi tonski vrhunac zanaglasne visine; kod starijih je govornika, dapače, taj slog oštro silazan (usporedi Mužek 2020: 232, gdje se o tome govori nešto drukčije)), što je ne samo preciznije nego nam i omogućuje da ga razlikujemo od dugouzlaznog naglasaka u Brežanima, koji se zaista izgovara kao novoštokavski. Što se naziva tiče, kako bismo izbjegli neodumice, i dalje ćemo taj naglasak zvati dugouzlaznim, premda, kao što rekosmo, taj naziv ne odgovara njegovu izgovoru.

²⁷ Takva bi bila npr. klasifikacija u kojoj bi svim inovacijama bila dana jednaka važnost. U tom kontekstu, valja istaknuti da izoglosa *govēdina* – *gōvedina* nije jedina koja govore Brežana i Rečice te neke njima susjedne govore odvaja od plješivičko-ozaljskih, a povezuje s vukomeričko-pokupskima. Nju, naime, prate i neke manje naglasne izoglose, npr. izoglosa *kopâm* – *kōpam*, to jest n. p. C – n. p. B kod kratkih *a-ā*-glagola (vidi Kapović 2015: 342–349, osobito 345–346) i izoglosa *glavê* – *glāvê*, to jest nemogućnost – mogućnost javljanja prednaglasne dužine ispred dugog naglasaka. Daljnje istraživanje svih tih govora sigurno bi rezultiralo otkrićem još takvih izoglosa na svim jezičnim razinama. Ipak, ostaje nesumnjivo da je između svih navedenih izoglosa upravo izoglosa *govēdina* – *gōvedina* sama za sebe bila glavni razlog općeprihvaćenoj klasifikaciji istraženih govora.

2.2. Istraženi govori pojedinačno

Govor Lazine pripada plješivičkom poddijalektu i njegov je tipičan predstavnik. Ipak se, zajedno s ostatkom draganičke skupine govora, značajno razlikuje od arhetipskog plješivičkog govora Prodindola, koji je opisao Vatroslav Rožić (1893/1894). Glavna je razlika što se u draganičkoj skupini govora promjena $o > e$ odvija u manje pozicija nego u govoru Prodindola (vidi Ivić 1968: 63–64). Osim toga, u većem dijelu draganičke skupine govora polazni kajkavski akut, koji se u govoru Prodindola čuva, stopio se s cirkumfleksom.²⁸ Koliko nam je zasada poznato, jedino se u Čegljima polazni kajkavski akut čuva (usporedi npr. red. ž. *uōsma* GPR m. mn. *tūkli* i N/A mn. *vretēna* u Čegljima sa red. ž. *uōsma* GPR m. mn. *tūkli* i N/A mn. *vretēna* u Lazini).²⁹

Govori Trga i Tuškana u strogom su smislu prijelazni između ozaljskog i plješivičkog poddijalekta. Po većini se osobina podudaraju s ozaljskim, zbog čega smo ih u njega svrstali (vidi Mužek 2020: 192–196), dok ih s plješivičkim povezuju prije svega neke osobine vokalizma. Najvažnija je od njih odraz jata: dok se u glavnini ozaljskog poddijalekta jat odrazio kao *i* odnosno *e*, te je on ikavsko-ekavski (vidi Težak 1981b: 225), u govorima se Trga i Tuškana, kao u

²⁸ Tvrđnja u Mužek 2020: 194–195, 233 da se u draganičkoj skupini govora polazni kajkavski akut fakultativno stapa s cirkumfleksom, tj. da je s njim u jednosmjernoj opreci, dok bi mlađi retrakcijski akut bio stabilan, najvjerojatnije nije točna. Najvjerojatnije se on posve stopio s cirkumfleksom, koji se doduše može izgovoriti i silazno i uzlazno, ali bez obzira na etimologiju, tj. ne može se više govoriti ni o jednosmjernoj opreci. Mlađi retrakcijski akut pak nije posve stabilan, jer se uz uzlazni izgovor javlja i silazni. Ipak kod njega prevladava uzlazni, a kod cirkumfleksa, potekao on od polaznog kajkavskog akuta ili cirkumfleksa, silazni. Draganički se akut i cirkumfleks, dakle, djelomice preklapaju u izgovoru (što je možda razlog zbog kojeg Šojat (1973a: 70, bilj. 40) tvrdi da je taj govor dvonaglasan), ali statistički gledano, akut je uzlazan, a cirkumfleks silazan (iz čega slijedi da je govor tronaglasan, makar ne s posve stabilnom tonskom oprekom).

²⁹ Ove dvije razlike mogle bi se generalizirati na cijeli jugozapadni dio plješivičkog poddijalekta u odnosu prema sjeveroistočnom, ali uz velik oprez (pogotovo u slučaju gubitka polaznoga kajkavskog akuta) jer se ta generalizacija temelji na vrlo oskudnim podatcima iz vrlo malog broja mjesnih govora. Za promjenu $o > e$, vidi Ivić 1968: 63–64, gdje autor na temelju Ivšičevih primjera *gotěvo* iz Krašića te *ěřję* i *kisī* iz Domagovića zaključuje da prvi ide s Draganićem, a drugi s Prodindolom. Što se gubitka polaznog kajkavskog akuta tiče, nema sumnje da se u Domagoviću i Petrovini ta promjena nije dogodila (vidi Galić i Lisac 2017: 139), no za Krašić ne možemo ništa reći sa sigurnošću jer su podatci o tom govoru ne samo oskudni nego i kontradiktorni. Čilaš Šimpraga i Kurtović Budja (2009: 49) tako daju primjer *Krašičānka* prema *Krašičānac*, koji upućuje na stapanje polaznog kajkavskog akuta s cirkumfleksom, osobito kad ih se usporedi s prodindolskim *Prodindōlka* prema *Prodindōlac* (Čilaš Šimpraga i Kurtović Budja 2009: 50). Brabec (1966: 332) pak daje primjere *rōđe* i *grōđe*, koji upućuju na čuvanje polaznog kajkavskog akuta. Iz Hrženika pokraj Krašića pak daje primjer G jd. m./sr. *mēga* ‘moga’, koji upućuje na gubljenje polaznog kajkavskog akuta (vidi Brabec 1961: 326). Uzrok bi toj kontradikciji mogla biti nepouzdana transkripcija, na što ukazuju neki primjeri iz Luga, Mahićna, Trga i Tuškana (vidi Brabec 1961: 324–326), ili pak izgovor krašičkog cirkumfleksa, koji možda poput draganičkog može biti i silazan i uzlazan, te je Brabec jednostavno bilježio fonetski.

plješivičkom (vidi Lončarić 1996: 82), jat čuva kao zatvoreni e , odnosno oni su „ekavski”. Ostale su osobine vokalizma koje govore Trga i Tuškana odvajaju od ozaljskih i povezuju s plješivičkim govorima promjena $e > i$ u nenaglašenom slogu (vidi npr. u Trgu *čuovik* prema G jd. *čuvěka* i u Tuškana G jd. *ditęta* prema N/A jd. *dętę*) i vokalizam G, D i L jd. m./sr. PZD: kao što je rečeno (vidi bilj. 8), jatovske nastavke nalazimo samo u „ekavskim” govorima, ikavsko-ekavski imaju drugačije nastavke, a postoje i druge razlike između „ekavskih” i ikavsko-ekavskih govora u vokalizmu tih pridjevsko-zamjeničkih nastavaka. O tome ćemo više govoriti kasnije. Tuškanski je tipičan predstavnik tih „ekavskih ozaljskih govora”, dok trški pokazuje brojne osobitosti.³⁰

Govori Brežana, Rečice i Šišljavića dio su fino nijansirane prijelazne zone između plješivičko-ozaljskog i vukomeričko-pokupskog dijalekta koja se proteže uzduž Kupe od Brođana kod Karlovca pa nizvodno sve do Donje Kupčine kod Pisarovine. Broj plješivičko-ozaljskih osobina postupno opada prema istoku tako da su govori Brežana i Rečice tomu dijalektu još vrlo bliski, o čemu smo već govorili, a govor Šišljavića od njega već dosta različit. Za razliku od prvih dvaju govora ovaj treći s plješivičko-ozaljskim povezuju, koliko nam je zasada poznato, samo fonem $s < psl.$ *š i jatovski nastavci, da se ograničimo na istaknutije osobine. Budući da su plješivičko-ozaljske osobine uglavnom arhaizmi koji taj dijalekt čine rubnim u odnosu na tipične kajkavske govore, iz postupnog opadanja broja tih osobina prema istoku slijedi i da je govor Šišljavića mnogo tipičniji za kajkavsko narječje od govora Brežana i Rečice. Najočitiiji je primjer toga već spomenuto jednačenje šva s jatom u Šišljaviću nasuprot njegovu jednačenju s a u Brežanima i Rečici. Govori Brežana i Rečice razmjerno su bliski, s dosta zajedničkih crta,³¹ no između njih ima i osjetnih razlika. Te se razlike, čini se, uglavnom mogu svesti

³⁰ U odnosu na tuškanski (najvjerojatnije i u odnosu na ostale „ekavske ozaljske govore”, ali da bismo to sa sigurnošću mogli tvrditi, trebali bismo podrobnije istražiti govore Mirkopolja, Polja i Zorkovca), trški govor karakterizira, da navedemo samo istaknutije osobine: diftonški vokalizam nasuprot monoftonškom (usporedi npr. trški *gruōže* s tuškanskim *grōže*), nejednačenje polaznog kajkavskog dugog otvorenog * e s dugim zatvorenim * e , (usporedi npr. trški *svět* ‘svet’ ≠ *svět* ‘svijet’ s tuškanskim *svēt* ‘svet’ = *svēt* ‘svijet’), o čemu vidi Mužek 2020: 203, te drugačiji razvoj šva (usporedi npr. trški *dánūs* s tuškanskim *dánūs*). Mnogo drugih primjera iz Trga i Tuškana iz kojih su vidljive te i druge razlike između tih dvaju govora dano je i na drugim mjestima u ovom radu.

³¹ Te su osobine npr. afereza početnog o kod zamjenica ‘ovaj’ i ‘onaj’ (vidi npr. u Brežanima I jd. m./sr. *vĭim*, *nĭim*, u Rečici G jd. m./sr. *vęga*, *nęga* (za tu pojavu u Brežanima vidi i Marinković 2015: 88)). Obratan je proces od toga dodavanje početnoga o kod zamjenice ‘taj’, koje smo zabilježili u Rečici (vidi npr. A mn. m./ž. *ōte*), a javlja se i u Šišljaviću (vidi npr. A jd. ž. *pōd_ōtu*, N mn. m. *ōti* (za tu pojavu u Šišljaviću vidi i Celinić i Marinković 2021: 184)), u kojemu aferezu početnoga o kod zamjenica ‘ovaj’ i ‘onaj’ nismo zabilježili, osim u proklizi, a tada se javlja u svim istraženim govorima. O aferezi početnoga o kod zamjenica ‘ovaj’ i ‘onaj’ u proklizi više ćemo govoriti kasnije.

na osjetan štokavski utjecaj koji je prisutan u breškom, no ne i u rečičkom.³² Šišljavički pak nije osobito blizak ni jednom susjednom govoru.³³

3. Jatovski nastavci u istraženim govorima

3.1. Pridjevsko-zamjenička deklinacija u istraženim govorima

Opće su crte PZD u istraženim govorima sljedeće:

U odnosu na praslavenski, u kojem su se zamjenice deklinirale po posebnoj zamjeničkoj deklinaciji, neodređeni pridjevi po imeničkoj, a određeni pridjevi po posebnoj složenoj pridjevskoj deklinaciji³⁴ (vidi Lukežić 2015: 215–217, 237–239), u istraženim se govorima i zamjenice i pridjevi (i neodređeni i određeni) sklanjaju po jedinstvenoj pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji. Sačuvani su tek rijetki ostatci izvorne psl. trostrukosti, ograničeni na N jd. m., koji kod neodređenih pridjeva i dijela zamjenica ima nastavak *-ø* (vidi npr. u Brežanima *môj*, *ùn*, u Lazini *nedûšljif* ‘astmatičan’, *øf*, u Rečici *imūcan*, *ñēzin* u Šišljaviću *øn* (moji podatci), *žējēn* (Celinić i Marinković 2021: 189), u Trgu *muôj*, *vēlīk* i u Tuškanima *mlât*, *nâš*), kod određenih pridjeva i zamjenice *ki* s njezinim izvedenicama nastavak *-i* (vidi npr. u Brežanima *kūpovni* (moji podatci), *šenišni* (Marinković 2015: 92), u Lazini *glibuôki*, *sâki*, u Rečici *domâci*, *stâri*, u Šišljaviću *mīēsni*, *nīski*, u Trgu *dvājšējisti*, *kupuvnī* i u Tuškanima *sâki*, *slâbi*), a kod dijela zamjenica nastavak *-aj* (npr. u Brežanima *unâj*, u Lazini *tâj*, u Rečici *tâj*, u Šišljaviću *ovâj*, u Trgu *øvvaj* i u Tuškanima *unâj/únâj*).³⁵ Razvoj je to tipičan za kajkavsko narječje (vidi Lončarić 1996: 104), a i u drugim su se dvama hrvatskim narječjima te tri deklinacije u velikoj mjeri stopile u jednu (vidi Lukežić 2015: 239–243).

³² U Brežanima se, na primjer, retrakcijski naglasak izgovara izrazito blisko novoštokavskom dugouzlaznom naglasku, dok u Rečici zvuči kao tipični kajkavski akut; breški je dugi *a* otvoren, kao u susjednim štokavskim govorima, dok je rečički zatvoren, kao što je tipično u kajkavskom (općenito breški vokalizam tendira k štokavskom peterovokalskom trokutu, od kojega odstupa samo diftong *ij*, dok u rečičkom nalazimo tipični kajkavski šesterovokalski trapez); u Brežanima je *kòd_nas*, a u Rečici *prī_nami*.

³³ Šišljavički je, na primjer, čini se, jedini govor na tom području u kojem se javlja duljenje pri retrakciji (vidi Celinić i Marinković 2021: 190): u obližnjoj Blatnici te pojave nema (vidi Čurković 2011: 373), a ni u susjednoj Donjoj Kupčini, ako je suditi po Brabecovim (1961: 324) primjerima *àna* ‘ona’, *ànde* ‘ondje’ i *màja* ‘moja’.

³⁴ Složena pridjevsko deklinacija određenih pridjeva nastala je dodavanjem anaforičke zamjenice *jъ na neodređeni pridjev, pri čemu su se i pridjev i zamjenica deklinirali (vidi Lukežić 2015: 238–239). Tako nastali dvodjelni nastavci najprije su skraćivanjima (vidi Lukežić 2015: 239), a zatim i kontrakcijama (vidi Kapović 2011: 349–351) postali jednodjeljnima, sličnima zamjeničkim nastavcima.

³⁵ N jd. m. jedini je, dakle, padež u kojem se neodređeni i određeni pridjevi razlikuju po obliku. No opreka je između njih, u mjeri u kojoj se uopće čuva (za stanje u Tuškanima vidi Mužek 2020: 237–238), vidljiva i u drugim padežima jer se izražava prozodijskim sredstvima (usporedi npr. tuškanski *Ūnà rùbača je bēlā. s Dē je únà bēla rùbača?*).

Velika je većina tih zajedničkih pridjevsko-zamjениčkih nastavaka podrijetlom iz psl. zamjениčke deklinacije. Iz imeničke potječe tek nastavak D/L jd. ž. (vidi npr. u Brežanima *mòji*, u Lazini *tè*, u Rečici *òvi*, u Šišljaviću *îstè*, u Trgu *únì* i u Tuškanima *nì*, vidi i primjer *k tè svòji tèti* iz Luga, iz kojega je jasno vidljivo da zamjenice i imenice imaju u tom padežu isti nastavak), što je opet razvoj tipičan za kajkavsko narječje (vidi Lončarić 1996: 104; Lukežić 2015: 241).³⁶ Tragovi imeničkih nastavaka čuvaju se i u nekim priložima, podrijetlom sintagmama s neodređenim pridjevom, npr. lazinski *îznova* ‘iznova’. No ima i priloških izraza toga tipa u kojima je neodređeni pridjev već preuzeo zamjениčki nastavak, usporedi npr. tuškanski *iz visukègà* ‘s visoka’ s odr. G jd. m./sr. *visòkiga*. Iz složene pridjevske deklinacije potječe pak već spomenuti N jd. m. -i.

Osobine su pojedinih padeža ili skupina padeža PZD pak sljedeće:

U većini govora u I jd. m./sr. te G, D, L i I mn. poopćeni su psl. nepalatalni zamjениčki nastavci I jd. *-ěmь, G/L mn. *-ěxь, D mn. *-ěmь i I mn. *-ěmi nauštrb psl. palatalnih zamjениčkih i psl. složениh pridjevskih, koji su se uslijed stezanja *yji, *ьji > *ȳ i *iji, *ьji > *ī te jednačenja psl. jerija s *i bili stopili s palatalnim zamjениčkima u zjsl. I jd. m./sr. *-imə, G/L mn. *-ixə, D mn. *-imə i I mn. *-imi (za poopćenje psl. nepalatalnih zamjениčkih nastavaka vidi npr. u Brežanima D mn. *tvòjem*, u Lazini G mn. *nèf*, u Rečici I mn. *svojèmi*, u Šišljaviću G mn. *bèlèmi*, u Trgu I mn. *mujèmi* i u Tuškanima I mn. *vřbuvèmi*). Opet je to razvoj tipičan za kajkavsko narječje (vidi Lončarić 1996: 104). U pojedinim govorima – Brežanima, Šišljaviću i Tuškanima, a prema literaturi i u Cvetkoviću (vidi Celinić i Menac-Mihalić 2012: 48) i Prodindolu (vidi Rožić 1893/1894 (II): 139) – javlja se od toga jedna iznimka. Naime, tamo zamjenica *on* čuva psl. palatalne nastavke (vidi npr. u Brežanima I jd. m./sr. *nîm*, u Šišljaviću D mn. *nîm* i u Tuškanima I mn. *nîmi*).³⁷ Kao mogući razlog tog odstupanja odmah upada u oči ruban položaj Brežana, Šišljavića i Tuškana, na samoj granici sa štokavskim odnosno čakavsko-kajkavskim govorima. No isto se ne može reći za Cvetković i Prodindol, iako ni od njih čakavsko-kajkavski govori u žumberačkom, plješivičkom i samoborskom gorju te u Zdenčini nisu daleko. U svakom slučaju, radi se

³⁶ Nastavci ostalih padeža jd. ž. PZD također se podudaraju s imeničkima, no to ne znači nužno da su preuzeti iz psl. imeničke deklinacije, jer su se uslijed stezanja psl. zamjениčki i složени pridjevski nastavci jd. ž. izjednačili s imeničkima (N jd. SPD *-aja > *-ā, G jd. ZD *-oje/*-eje i SPD *-yje/*-eje > *-ē, A jd. SPD *-qjq > -q̄ te I jd. ZD *-ojq/*-ejq i SPD *-ojq > *-ō), pa oni mogu potjecati i od ovih prvih, što gotovo sigurno i jest slučaj. Što se pak D/L jd. ž. tiče, to je jedini padež jd. ž. u kojem se psl. zamjениčki i složени pridjevski nastavci nisu stezanjem izjednačili s imeničkima. Najvjerojatnije je upravo zato u tom padežu unatoč inače posvemašnjoj prevlasti zamjениčkih nastavaka prevladao imenički: tako su se zamjениčka i složena pridjevaska deklinacija jd. ž., koje su se uslijed stezanja već bile gotovo posve izjednačile s imeničkom, s njome izjednačile do kraja.

³⁷ Valja reći da se u Šišljaviću razmjerno često u I jd. javlja i psl. nepalatalni nastavak te on uz *nîm* glasi i *nîem*. U množinskim padežima ipak su zasad potvrđeni samo palatalni nastavci.

o arhaizmu koji se mogao očuvati bilo gdje; susjedstvo je nekajkavskih govora moglo u tome pomoći, ali nije bilo nužno za to (što ne znači da zaista i nije bilo razlog očuvanju tog arhaizma upravo u tim govorima).³⁸

Slično je i u D/L jd. ž. U tim je padežima u većini govora, opet kako je tipično za kajkavsko narječje (vidi Lončarić 1996: 103), poopćen psl. nepalatalni nastavak *-ě nauštrb palatalnoga *-i (vidi npr. u Lazini D jd. *tě*, *òni*, u Rečici D jd. *kě* ‘kojoj’, *mòji*, u Šišljaviću L jd. *nǎ_vě*, *ũ_ně* i u Trgu D jd. *ně*, L jd. *prí_ni*). U govorima s promjenom *e* > *i* u nenaglašenom slogu, doduše, u konačnici u tom položaju dobivamo *-i*, ali u naglašenom se slogu *-e* čuva (vidi npr. već spomeniti luški primjer *k_tě_svòji_těti*, u kojem je taj nastavak u prvoj zamjenici naglašen, a u drugoj nenaglašen), što pokazuje da se u nenaglašenom slogu ne radi o poopćenju psl. palatalnoga nastavka *-i, nego o rezultatu djelovanja spomenute promjene. No u nekim govorima – Brežanima i Tuškanima, a prema literaturi i u Prodindolu (vidi Rožić 1893/1894 (II): 133, 137, 139) – i u naglašenom slogu vidimo *-i* (vidi npr. u Brežanima i Tuškanima *nǐ*, *tǐ*), što je najjednostavnije objasniti poopćenjem psl. palatalnoga nastavka *-i.³⁹ Primjećujemo da se govori s *i*-jevskim vokalizmom u D/L jd. ž. donekle poklapaju s govorima s *i*-jevskim vokalizmom u I jd. m./sr. te G, D, L i I mn. – jedina je iznimka Šišljavić, u kojem u ovim drugim padežima nalazimo *i*, a u D/L jd. ž. ipak *e*, tako da ti padeži zamjenice *on* tamo glase *ně*, a I jd. m./sr. te G, D, L i I mn. te zamjenice glase *nim* (uz nešto rjeđe *nîem*), *nǐ*, *nǐm*, *prč_ni* i *ž_nîmi*. I opet se postavlja pitanje je li i na koji način utjecaj susjednih nekajkavskih govora imao kakvu ulogu u svemu tome.⁴⁰

³⁸ Zamislivo je i da su ti govori izvorno bili poopćili psl. nepalatalne zamjeničke nastavke i kod zamjenice *on*, kao i ostali istraženi govori, pa da su zatim kod nje pod nekajkavskim utjecajem ponovno uveli palatalne, no u nedostatku dobrih argumenata koji govore u prilog toj složenijoj hipotezi prednost treba dati onoj jednostavnijoj da se tu radi o arhaizmu, koji god bio razlog njegova očuvanja.

³⁹ Druga su moguća objašnjenja nepravilan odraz jata, što je moguće u sva tri navedena govora, ili poopćenje izvornog nenaglašenog alomorfa *-i*, nastalog djelovanjem promjene *e* > *i* u nenaglašenom slogu, nauštrb naglašenoga *-e, što je moguće u govorima Prodindola i Tuškana, u kojima se javlja ta promjena.

⁴⁰ To jest je li taj utjecaj bio uzrokom poopćenja psl. palatalnog nastavka D/L jd. ž. *-i (ili pak nenaglašenog alomorfa *-i*, ili pak nepravilnog odraza jata, ovisno o tome koju hipotezu o podrijetlu posvjedočenoga nastavka *-i* odaberemo, vidi bilj. 39) u govorima u kojima se to dogodilo. Indikativna je razlika između trškog, koji ima *e*-ovski, i tuškanskog, koji ima *i*-jevski vokalizam u tim nastavcima. Trg je stoljećima bio jedino slobodno selo na teritoriju ozaljskog vlastelinstva (vidi Laszowski 1902: 216–219), zbog čega su njegovi stanovnici bili relativno izolirani od susjeda, a to je pak smanjilo utjecaj susjednih govora – a ovdje su najbitniji susjedni ikavsko-ekavski govori – na trški (iz istog su razloga nastale i druge osobitosti trškoga govora u odnosu na njemu najbliže „ekavske ozaljske govore”, o čemu vidi bilj. 30). Tuškani pak ne samo da nisu imali takav poseban položaj nego su i pripadali (i još pripadaju) istoj župi kao i ikavsko-ekavsko Mahično. U tuškanskom i inače nalazimo ikavizme, doduše rijetke, kojih u trškom nema (usporedi npr. 1. jd. prez. *jim* ‘jedem’, *plijem* ‘plijevim’ s trškima *jjem* i *plijjem*), što povećava vjerojatnost da je utjecaj susjednih ikavsko-ekavskih govora zaista uzrok razlici u vokalizmu ovih nastavaka između trškog i tuškanskog.

U oba ova slučaja psl. alternacija *ě – *i, nastala prijeglasom, ukinuta je popćenjem alternante *ě nauštrb alternante *i. Posljedica je te promjene bila da se u istraženim govorima u brojnim padežima PZD sada javljao jat, što je bitno za objašnjenje podrijetla jatovskih nastavaka u tim govorima.

Poopćenje psl. nepalatalnih zamjeničkih nastavaka u I jd. m./sr. te G, D, L i I mn. ima, u kombinaciji s jatovskim vokalizmom u L jd. m./sr., još jednu posljedicu: nastavci L i I jd. m./sr. imaju isti oblik, u osnovi *-em* (s mogućim daljnjim razvojem zatvorenoga *e*). Oni su se ipak izvorno razlikovali po naglasku (vidi npr. u Tuškanima L jd. *ná_tīm pātu/na_pātu tēm* ali I jd. *s_tēm*) tako da između njih nije postojao potpun sinkretizam. No postoji jaka tendencija da L preuzme naglasak I. Ona je negdje više, a negdje manje uznapredovala, no nigdje nije posve dovršena tako da ni potpun sinkretizam još uvijek nije nigdje postignut. U većini istraženih govora L uz svoj izvorni naglasak ima kao slobodnu varijantu i naglasak I (vidi npr. u Brežanima *na_tīim*, u Rečici *pð_ńim*, ali *na_nēm*, u Šišljaviću *nā_tēm*, ali *u_tīēm*, u Trgu *ná_čīm*, ali *na_uniēm* i u Tuškanima *ná_vīm* i *na_uvēm*); relativna čestoća tih varijanti razlikuje se od govora do govora. Jedino u Lazini, čini se, naglasak I uopće nije prodro u L: tamo je u tom padežu uvijek naglasak kao u npr. *prì_ńim*, *vũ_vim*, *nā_tim*, *nā_nim*, *prì_kim*, *nā_čim*.

U G jd. zamjenice *kaj* zabilježili smo svugdje osim u Brežanima, gdje taj padež te zamjenice nije posvjedočen, izvorni nastavak *-ęsa* (vidi npr. u Lazini *čęsa*, u Rečici i Šišljaviću *čęsa* te u Trgu i Tuškanima *čęsã*). On se, doduše, svugdje osim u Šišljaviću javlja uz mlađi nastavak *-ęga* (vidi npr. u Lazini i Rečici *čęga*, u Trgu *čięgã* i u Tuškanima *čęgã*) te se, iako ga informanti odreda ovjeravaju (premda su Rečici u tome bili vrlo nesigurni pa to ovjerenje nije pouzdano), već osjeća kao arhaizam. U izvedenicama zamjenice *kaj* nastavak se *-ęsa* mnogo bolje čuva i tu se ne osjeća kao arhaizam (vidi npr. u Lazini *s`česa* ‘svačega’, u Trgu *nęčesa* i u Tuškanima *n`česa*).

U svezama prijedloga i zamjenice u A ili L svugdje dolazi do prenošenja ili preskakanja naglaska na prijedlog, uz aferezu početnoga *o* kod zamjenica *ovaj* i *onaj* (za L jd. m./sr. vidi primjere u pretprethodnom odlomku, a za ostale padeže vidi npr. u Lazini A jd. m. *nā_naj*, L jd. ž. *nā_ni*, u Rečici L jd. ž. *nā_ki*, *nā_ni*, u Šišljaviću L jd. ž. *ũ_nę* ‘u onoj’, A mn. *zã_vę*, u Trgu A mn. *ná_ně*, L mn. *prì_vĩ* i u Tuškanima L jd. ž. *ná_nĩ*, A jd. sr. *vũ_nu* ‘uz ono’). Ta pojava polako nestaje te se kod pojedinih govornika javljaju i oblici bez afereze i prenošenja naglaska (vidi npr. u Brežanima L jd. ž. *na_đvi*, u Rečici L jd. m./sr. *na_õnēm*, u Šišljaviću L jd. m./sr. *na_õviēm*, u Trgu A jd. ž. *na_únũ* i u Tuškanima L jd. m./sr. *pri_uvēm*). Jedino je u Lazini ta pojava još posve redovita. Lazinski je opet tu najarhaičniji, kao što je to bilo i s čuvanjem izvornog naglaska u L jd. m./sr. Ta dva procesa, prodiranje naglaska I jd. m./sr. u L i gubitak prenošenja/preskakanja naglaska uz aferezu, čine se povezanim, barem u L jd. m./sr.: u Šišljaviću i

Tuškanima, naime, jedino se u L jd. m./sr. gubi prenošenje/preskakanje naglasaka uz aferezu, i to samo kad taj padež ima naglasak I, u drugim je slučajevima ta pojava još redovita.

3.2. Nastavci G, D i L jd. m./sr. PZD u istraženim govorima i u govoru Požuna

Slijedi izlaganje građe vezane za nastavke G, D i L jd. m./sr. PZD u istraženim govorima i u govoru Požuna. Građa je izložena govor po govor. Svrha je toga izlaganja utvrditi kod kojih se sve pridjeva i zamjenica u pojedinom govoru u tim nastavcima javljaju odrazi psl. jata, a kod kojih odrazi drugih vokala. Izloženoj građi prethodi nepotpun prikaz razvoja prozodije i vokalizma dotičnoga govora, s onoliko podataka koliko je potrebno da utvrdimo spomenuto. Budući da nas najviše zanima distribucija jatovskih i palatalnih nastavaka, usredotočit ćemo se na odraze zjsl. *e i *ě te vokala koji se u pojedinim govorima s nekim od njih dvaju jednače: svugdje zjsl. *e, u Lazini i zjsl. *o, a u Šišljaviću i zjsl. *ə.

3.2.1. Brežani

Mlađi tronaglasni sustav⁴¹ bez duljenja pri retrakciji.⁴² Vidi npr. GPR ž. jd. *klěčala*, GPR m. jd. *klěčal*, sup. *mđtat*.

vokal		odraz / okolina	primjeri
*ě			
	>	e / kratak	<i>Cvetnīca, lěb, sěmenski</i>
	>	ij / dug	3. jd. prez. <i>dijila, dijite</i> , G jd. <i>mljika</i> , L jd. <i>pijsku, Svijćnica</i>
*e, ę			
	>	e (= *ě / kratak)	<i>česāti, klěčāti</i>

Tablica 1. Razvoj vokalizma u govoru Brežana

⁴¹ Mlađi tronaglasni sustav onaj je u kojem je praslavenska tonska opreka nestala stapanjem praslavenskog novog akuta s cirkumfleksom, a novi dugi uzlazni naglasak nastao je retrakcijom, tako da se javlja npr. generički kajkavski *sūša* < *sūša* ali *vīno* < *vīnò*.

⁴² Pod duljenjem pri retrakciji mislimo na nastanak dugog naglasaka na mjestu stare prednaglasne kračine nakon povlačenja naglasaka, kao u npr. generičkom kajkavskom *žēna* < *ženà*, što je poznato i kao kanovačko duljenje (vidi Kapović 2015: 734).

zamjenica	G jd.	D jd.	L jd.
<i>ùn, ùna, ùno</i>	<i>něga</i>	<i>němu</i>	
‘taj’	<i>těga</i> ⁴³	<i>těmu,</i> ⁴⁴ <i>tjimu</i>	<i>tjim</i>
<i>ovâj</i> ⁴⁵	<i>vjiga</i> ⁴⁶	<i>vjimu</i> ⁴⁷	
<i>môj, mōja</i> ⁴⁸	<i>mjiga</i>	<i>mjimu</i>	
‘tko’	<i>kěga</i>	<i>kěmu</i>	
‘što’			<i>čjim</i>
‘koji’	<i>kjiga</i>	<i>kjimu</i>	

Tablica 2. Oblici G, D i L jd. m./sr. PZD u govoru Brežana

Razno: G *bjilega, bōsega, dōbrega, Kāmenskega*,⁴⁹ L *glātkem*,⁵⁰ *jednĭm*,⁵¹ *okrūglem*.⁵²

U Brežanima se jedino odraz dugog jata, diftong *ij*, razlikuje od odraza zjsl. *e i *e; kratki se jat s njima jednači u e. Zato za one pridjeve i zamjenice kod kojih su nastavci G, D i L jd. m./sr. pod kratkim naglaskom ili nenaglašeni zapravo ne možemo reći imaju li jatovske nastavke ili palatalne. Naprotiv, kod onih kod kojih su ti nastavci pod dugim naglaskom u njima vidimo nedvojbene odraz jata, diftong *ij*. To nije nebitno jer, kao što ćemo vidjeti, u istraženim govorima neke zamjenice imaju palatalne nastavke i oni se jako dobro iako ne posve podudaraju u vezi s time koje su to zamjenice. To su G i D jd. zamjenice *on*, stegnute oblici posvojnih zamjenica i arhaični G jd. zamjenice *kaj*. Većina istraženih govora ima palatalne nastavke u barem dva od ta tri slučaja, a neki ih imaju i u svima. Razvoj breškog vokalizma onemogućuje nam da vidimo ima li u tom govoru zamjenica *on* jatovske ili palatalne nastavke u G i D jd. Možemo, naprotiv, vidjeti da stegnute oblice posvojnih zamjenica imaju jatovske, po čemu se breški razlikuje od svih drugih istraženih govora u kojima je to moguće vidjeti. Vjerojatno se tu ne radi o nekoj staroj, bitnoj razlici, nego o mladoj inovaciji karakterističnoj za breški. U tom su se govoru jatovski nastavci na stegnute oblike posvojnih zamjenica

⁴³ Govori karlovačkog područja.

⁴⁴ Govori karlovačkog područja.

⁴⁵ Tako i *unâj*.

⁴⁶ Vidi i G jd. m./sr. *vjga, njga* u Marinković 2015: 88.

⁴⁷ Vidi i D jd. *vjmu* u Marinković 2015: 88.

⁴⁸ Tako i ‘tvoj’.

⁴⁹ Govori karlovačkog područja.

⁵⁰ Govori karlovačkog područja.

⁵¹ Govori karlovačkog područja.

⁵² Govori karlovačkog područja.

vjerojatno proširili iz pokaznih: kod posvojnih zamjenica u npr. I mn. ne vidimo stezanje, kako je to u drugim istraženim govorima (vidi npr. u Lazini *mē̄emi*), nego skraćene oblike poput *tvē̄mi*, zacijelo analoške prema npr. *tē̄mi*; onda je i G jd. *mī̄ga* umjesto očekivanog ***mē̄ga* vjerojatno analoški prema npr. *nī̄ga*.

Oblici D jd. *tē̄mu* i *tī̄jmu*, čini se, funkcionalno su raspodijeljeni tako da se *tē̄mu* javlja u sr. r. kad zamjenica stoji samostalno, a *tī̄jmu* u m. i sr. r. kad ona stoji kao atribut uz imenicu. To je analogno opreci između *kē̄mu* ‘komu’ i *kī̄jmu* ‘kojemu’. Slična opreka postoji, kao što ćemo vidjeti, i u Tuškanima, a možda i u Požunu i Trgu. Na temelju stanja u Tuškanima te oblikā G jd. *kē̄ga* i *kī̄ga* zamjenica ‘tko’ odnosno ‘koji’ za pretpostaviti je da se u Brežanima ta opreka javlja i u G jd. zamjenice ‘taj’, premda oblik **tī̄ga* nije posvjedočen, a možda se javlja i kod ostalih pokaznih zamjenica u tim padežima.⁵³

3.2.2. Lazina

Mlađi tronaglasni sustav bez duljenja pri retrakciji. Vidi npr. *pē̄eti*, N jd. m. GPT *pī̄san*, *gō̄ra*, *srē̄bri*, *srī̄ēda*, *vī̄la*.

vokal		odraz / okolina	primjeri
* <i>ě</i>			
	>	<i>ɛ</i> / kratak naglašen	<i>mē̄ra</i> , <i>nē̄gda</i> ‘nekada’, <i>rē̄pa</i>
	>	<i>ɛ</i> [(i)ɛ] / dug	<i>brī̄ek</i> , N/A jd. sr. <i>bī̄ēlu</i> , 3. jd. prez. <i>vlī̄ēče</i>
	>	<i>i</i> / nenaglašen	<i>cidī̄lu</i> , <i>midē̄enka</i> ‘pribadača’, <i>sūsit</i>
* <i>e</i> , <i>ɛ</i>			
	>	<i>ɛ</i> / kratak naglašen	<i>gnē̄sti</i> , <i>nē̄bu</i> , <i>zēt</i>
	>	<i>ɛ</i> [(ɛ)ɛ] / dug	<i>pečē̄enka</i> , <i>zē̄ēle</i> , <i>zē̄epsti</i>
	>	<i>ɛ</i> [e] / nenaglašen	<i>dē̄set</i> , <i>desē̄eti</i> , <i>nedē̄ļa</i>
* <i>o</i>			
	>	<i>ɛ</i> / kratak naglašen iza koronala i palatala (= * <i>ě</i>)	<i>drē̄ban</i> ‘sitan’, <i>nē̄vat</i> ‘nokat’, <i>zē̄rja</i>
	>	<i>i</i> / kratak nenaglašen iza koronala i palatala (= * <i>ě</i>)	<i>dinē̄sti</i> , <i>nisnī̄ca</i> , <i>nižī̄ca</i>

Tablica 3. Razvoj vokalizma u govoru Lazine

⁵³ One mnogo rjeđe od zamjenice *taj* stoje samostalno te je i iz Tuškana premalo takvih primjera da bismo sa sigurnošću utvrdili da se ta opreka javlja i kod njih. Iz Brežana pak takvih primjera uopće nema.

zamjenica	G jd.	D jd.	L jd.
òn, òna	ńęga – òd_ńęga	ńęmu	prì_ńim
tāj, tā, tūō ⁵⁴	tęga / tięga (rij.)	tęmu / tięmu (rij.)	tęm – nǎ_tim
mūōj, mǎ, męē ⁵⁵	męęga	męęmu	męęm
gduōj	kęga / kięga (rij.)	kęmu / kięmu (rij.)	prì_kim
kāj	čęsa – òd_česa / čęga (ml.)	čęmu	nǎ_čim
kī	kęga	kęmu	
sr. sę	sęga	sęmu	pu_sęm

Tablica 4. Oblici G, D i L jd. m./sr. PZD u govoru Lazine

Razno: G *mlājiga, muškięga, Neubǎvļeniga, starīęjiga, starīnskiga, vēēciga, vēēlikiga, vručęga/vrúćiga*; D *muškięmu*; L *muškięm*.

U Lazini zatvoreni *ę* osim od jata može potjecati i od zjsl. *o, a u nenaglašenom se slogu taj glas bez obzira na svoje podrijetlo jednači s *i*. Zato je, kao što je već rečeno za plješivičke govore općenito, lazinske nastavke sa zatvorenim *ę* odnosno *i* moguće izvoditi iz psl. nepalatalnih nastavaka. No postoje dva jaka argumenta da to nije njihovo stvarno podrijetlo, nego da se radi o jatovskim nastavcima istog podrijetla kao i u drugim istraženim govorima.

Prvi je nepostojanje varijante nastavaka G, D i L jd. m./sr. PZD s *o*-ovskim vokalizmom. Naime, u imeničkoj deklinaciji promjena *o > ę* rascijepila je kaj. sljednike psl. nepalatalnih nastavaka *o*-deklinacije N/A jd. sr. *-o, I jd./D mn. *-om i G mn. m. *-of na dvije varijante: jednu s djelovanjem te promjene, koja se izvorno javljala iza koronala i palatala⁵⁶ (vidi npr. N/A jd. sr. *kulęni, męsti*; I jd. *nuōžim, vńim*; G mn. m. *bugatǎšif, žǎbarif*) i jednu bez njezina djelovanja, koja se izvorno javljala iza labijala, velara i *l* (npr. N/A jd. sr. *mlīęku, sęlu*; G mn. m.

⁵⁴ Tako i ‘ovaj’; *ònaj, òna, òni*.

⁵⁵ Tako i ‘tvoj’, ‘svoj’.

⁵⁶ Iza palatala očekivali bismo da će se javiti sljednici psl. palatalnih nastavaka. Međutim, na njihovom su mjestu zasigurno u velikoj mjeri bili poopćeni psl. nepalatalni nastavci (sljednici psl. palatalnih nastavaka redovito se čuvaju u N/A jd. sr., vidi npr. *grūęze, sūnce*, a u G i D mn. samo pod naglaskom, vidi npr. G mn. *kraļęęf, kuńęęf*, D mn. *ļudęem, mużęem*), kako je to u određenoj mjeri bilo i u ozaljskim govorima (vidi Težak 1981b: 232–233), vidi npr. u Tuškanima I jd. *kamęnum, mūžum, nōžum*; G mn. *stǎlcuf*, ali *kulǎčęf*; D mn. *Pęfcūm, stǎrcum*. Na te su poopćene nepalatalne nastavke onda djelovale promjene *o > ę* i *ę > i* te su tako nastali posvjedočeni nastavci s *i*-jevskim vokalizmom kao u npr. G mn. *lǎncif < *lǎncęf < *lǎncof*. To je objašnjenje vjerojatnije (usporedi osobito tuškanski I jd. *nōžum* s lazinskim *nuōžim*, oboje od *nǎžǎm) nego izvoditi te nastavke iz palatalnih pretpostavljajući sporadičnu promjenu *ę > ę*, kao što to za Vrbance čini Marinković (2020: 106), dajući primjer *kǎńif*. Na istom mjestu u sklopu istog objašnjenja Marinković daje i neke primjere G, D i L jd. m./sr. PZD, što smo već spomenuli.

Lazinčâkuf, urîehuf). Ta je distribucija danas, doduše, očuvana netaknutom samo u N/A jd. sr. r.,⁵⁷ dok je u ostalim dotičnim padežima u tijeku poopćenje varijante s djelovanjem promjene *o > e*: u I jd./D mn. već prevladava varijanta s djelovanjem te promjene, a u G mn. m. obje još supostoje u slobodnoj varijaciji (vidi npr. G mn. *râŋglikif/râŋglikuf* ‘zdjela’, *vŕŋsnikif/vŕŋsnikuf* ‘vršnjak’). Bilo kako bilo, varijanta bez djelovanja promjene *o > e* barem se djelomično čuva. Ako je to tako u imeničkoj deklinaciji, očekivalo bi se da će biti i u pridjevsko-zamjeničkoj. No nije: u G, D i L jd. m./sr. PZD nigdje nema ni traga varijantama nastavaka G jd. ***-oga/**-uga*, D jd. ***-omu/**-umu* i L jd. ***-om/**-um*, čije bi se postojanje očekivalo da su lazinski nastavci tih padeža sljednici psl. nepalatalnih nastavaka. Valja reći i da promjena *o > e* pogađa samo kratki *o*, stoga se njezino djelovanje ne očekuje pod dugim naglaskom. I tu, doduše, vidimo analoško širenje varijanti s njezinim djelovanjem ne samo u imeničkoj deklinaciji, u već spomenutim nastavcima *o*-deklinacije (vidi npr. G mn. *bristiēf* uz izvorno *bristūōf*)⁵⁸ nego i u pridjevsko-zamjeničkoj u N/A jd. sr. (vidi npr. *kupuvniē* u usporedbi s *muškuō*, očekivalo bi se da će biti i ***kupuvnūō*) – ali javljaju se i primjeri u kojima se čuvaju izvorne varijante bez njezina djelovanja (vidi npr. D mn. *sinūōm*), što nije slučaj u G, D i L jd. m./sr. PZD: tamo nalazimo isključivo vokalizam tipa G jd. *muškiēga, kupuvniēga*: ako se u N/A jd. sr. već čuva *muškuō*, nema razloga zašto se ne bi u G čuvalo i ***muškuōga*, ali takvog vokalizma nema. To je isti argument kao onaj koji Šojat (1973a: 66) u nešto sažetijem obliku daje za Prodindol, o čemu smo već govorili.

Drugi je vrlo blisko podudaranje govora Lazine s ostalim istraženim govorima po pitanju zamjenica koje iznimno imaju palatalne nastavke: zamjenica *on*, stegnuti oblici posvojnih zamjenica te arhaični G jd. zamjenice *kaj*. Da su jatovski nastavci u Lazini različitog podrijetla od onih u drugim istraženim govorima,

⁵⁷ Usporedi to s čuvanjem psl. palatalnih nastavaka, koje je redovito također samo u tom padežu, vidi bilj. 56.

⁵⁸ Češće se ipak na mjesto nepalatalnog nastavka *-ūōf* kad se javlja iza koronala umjesto novog nastavka *-ēēf* nastalog analoškim djelovanjem promjene *o > e* širi palatalni nastavak *-ēēf*, vidi npr. *laktēēf, rastēēf*. Zašto je tomu tako lako je objasniti, no cijeli je proces relativno složen. Preduvjet je tomu širenju palatalnog nastavka *-ēēf* često javljanje naglasnih dubleta u G mn., jedne s naglaskom na nastavku i jedne s naglaskom na osnovi, tipa *laktēēf/lāktif*. Sad, budući da su se palatalni nastavci očuvali samo pod naglaskom, a inače su iza palatala bili poopćeni nepalatalni, koji su onda pretrpjeli promjene *o > e* i *e > i* (vidi bilj. 56), kod osnova na palatal nastala je alternacija tipa *krizēēf/krizif*, s očuvanim palatalnim nastavkom *-ēēf* pod naglaskom, a poopćenim nepalatalnim nastavkom *-if* izvan naglasaka. Osnove na koronal imale su pak alternaciju tipa **laktūōf/lāktif*, s nepalatalnim nastavkom u oba slučaja. Primijetimo da su u dubleti s naglaskom na osnovi i jedne i druge imale isti, nepalatalni nastavak (*krizif* kao i *lāktif*), dok su u dubleti s naglaskom na nastavku imale različite nastavke, one na palatal palatalni, a one na koronal nepalatalni (*krizēēf* ne kao **laktūōf*). Analoškim ujednačavanjem osnove na koronal preuzele su u dubleti s naglaskom na nastavku palatalni nastavak od osnova na palatal te je danas i u toj dubleti nastavak isti, palatalni (*laktēēf* kao i *krizēēf*).

takvo blisko podudaranje ne bi se očekivalo. U vezi s time, da su oni nastali djelovanjem promjene $o > e$ na sljednike psl. nepalatalnih nastavaka, očekivalo bi se da će se palatalni nastavci čuvati ne samo u spomenuta tri slučaja, nego kod svih pridjeva i zamjenica čija osnova završava na palatal. To Lončarić (1996: 104) tvrdi da je slučaj u plješivičkoprigorskom. No to nije tako ni u Lazini ni u ikojem drugom plješivičkom govoru koji smo imali prilike istražiti ili kako drukčije provjeriti podatke o njemu dostupne u literaturi: u svima njima svi pridjevi i zamjenice osim već spomenutih redovitih iznimaka imaju jatovske nastavke. Naravno, uvijek je moguće da je došlo do poopćenja nepalatalnih nastavaka nauštrb palatalnih, kao što se to nerijetko događa u kajkavskom (vidi Lončarić 1996: 104) i kao što se to u samoj Lazini u velikoj mjeri dogodilo u imeničkoj deklinaciji. No to nije vjerojatno jer takvog poopćenja nema ni u jednom od plješivičkome susjednih govora: izuzevši govore s jatovskim nastavcima, ti govori ili čuvaju i nepalatalne i palatalne ili poopćuju palatalne, o čemu ćemo više govoriti kasnije. Da je poopćio nepalatalne, lazinski bi zajedno s ostalim plješivičkim govorima morao odudarati od svih njima susjednih govora.

Pod naglaskom u Lazini redovito dolaze varijante nastavaka G, D i L jd. PZD *-ęga*, *-ęmu* i *-ęm*, a u nenaglašenom slogu varijante *-iga*, *-imu* i *-im*, iz čega je jasno da su ove posljednje nastale iz ovih prvih djelovanjem promjene $e > i$ u nenaglašenom slogu (osobito su dobri primjeri L jd. *tēm – nã_tim* i G jd. *vručęga/ vručęga*, a dobra je i usporedba G jd. *muškęga* i G jd. *starınskiga*).

U Lazini su za razliku od Brežana i Tuškana, a možda i Požuna i Trga oblici poput *tęga* i *tęga* u slobodnoj varijaciji: nema funkcionalne opreke između njih. Varijante s dugosilaznim naglaskom vrlo su rijetke. Nema ni opreke između ‘koga’ i ‘kojega’, nego i jedno i drugo najčešće glasi *kęga*, vrlo rijetko *kęga*.

Stanje je u obližnjim Čegljima i Lugu vrlo slično onom u Lazini, a isto vrijedi, koliko nam Rožićeva transkripcija omogućuje da vidimo,⁵⁹ i za nešto udaljeniji

⁵⁹ Rožić bilježi *e* na mjestu kaj. zatvorenog *ę, kaj. otvorenog *ę, zjzl. *ə u nekim položajima (u drugim je položajima taj glas dao *a*) te zjzl. *o u položajima u kojima djeluje promjena $o > e$. Zbog toga vokalizam prodindolskog govora moramo rekonstruirati na temelju neizravnih podataka. Najvažniji je njegov opis izgovora prodindolskog *e*. Primjeri koje on daje u sklopu tog opisa (vidi Rožić 1893/1894 (I): 77) omogućuju nam da s velikom sigurnošću utvrdimo da prodindolski govor u kratkom naglašenom slogu razlikuje zatvoreni *ę < kaj. *ę, *o i otvoreni *ę < kaj. *ę (isto je utvrdio već Ivić (1968: 63)): prvi on naziva „čistim” i uspoređuje sa štokavskim, a za drugi kaže da „nije čist” (za „čisti” *e* vidi npr. *dęca*, *vętar* < kaj. *ę; *gręb*, *stęl* < kaj. *o; za *e* koji „nije čist” vidi npr. *pęri*, *vretęni* < kaj. *ę). Kakvo je pak stanje u dugom naglašenom slogu, ne možemo reći s tako velikom sigurnošću: među primjerima „čistoga” *e* pod dugim naglaskom nalazimo primjere kaj. zatvorenog *ę (vidi npr. *pondęlak*, *dęte*), kaj. otvorenog *ę (vidi npr. *pęrje*, *vretęnce*) i zjzl. *ə (vidi npr. *dęni* ‘dno’, *pęni*). Možemo, dakle, s velikom sigurnošću pretpostaviti da je kaj. dugi otvoreni *ę dao odraz zatvoreniji od svog kratkog parnjaka, odraz koji je zvučao dovoljno slično štokavskom dugom srednjem *ē* da bi ga Rožić uvrstio među primjere „čistoga” *e*, no ne možemo znati je li se izjednačio s kaj. dugim zatvorenim *ę (kao npr. u Rečici (vidi dalje u tekstu) i Tuškanima (vidi

Prodindol (vidi Rožić 1893/1894 (II): 130–172). Čeglji su važni jer se u njima polazni kajkavski akut čuva, što nam omogućuje da vidimo da se kod stegnutih oblika posvojnih zamjenica izvorno javljao taj naglasak (npr. G jd. *mĕga*, D jd. *mĕmu*), dok se kod određenih pridjeva n. p. C javljao cirkumfleks (npr. G jd. *čəgļeskĭęga*, D jd. *čəgļeskĭęmu*), upravo kao u Prodindolu (vidi Rožić 1893/1894 (II): 130, 153–154); u Lazini zbog gubitka polaznog kajkavskog akuta u oba slučaja nalazimo cirkumfleks. Još je jedna razlika između govora Čeglji i Lazine u tome što u Čegljima varijante *-ęga*, *-ęmu* i *-ęm* dolaze ne samo u slogu pod glavnim nego i u onom pod sporednim naglaskom⁶⁰ (vidi npr. Čeglji *neubōvļęnega* prema lazinskome *neubōvļęniga*), što je pojava koju nalazimo i u Trgu i Tuškarnima. U Lugu su pak u G i D jd. zamjenica *ovaj* i *unaj* uz oblike s naglaskom na nastavku identične lazinskima zabilježeni i varijantni oblici s naglaskom na osnovi poput G jd. *ōviga*, *ūniga*, koji se također javljaju i u Prodindolu (vidi Rožić 1893/1894 (II): 134), no u Lazini ih još nismo čuli.

3.2.3. Rečica

Mlađi tronaglasni sustav bez duljenja pri retrakciji. Vidi npr. *cĭrkva*, N/A mn. *šĕla*, *dĕca*, *ļōvac*, neodr. N jd. ž. *mlāda*, *Zāgřep*.

Mužek 2020: 199)) ili je od njega ostao različit (kao npr. u Lugu, gdje je dao dugi srednji *ē* identičan štokavskom (vidi Mužek 2020: 202), ili Domagoviću, gdje je tek nešto otvoreniji od toga, o čemu vidi dolje na kraju ove bilješke). Ni sa kakvom sigurnošću ne možemo reći koji je odraz zjsl. *ə u Prodindolu u onim položajima u kojima to nije *a*. Nema primjera u kojima bi naglašeni *e* < zjsl. *ə alternirao s nenaglašenim *i* (u primjerima poput GPR m. jd. *sĕzřil* ‘sazrio’ prema ž. jd. *sizrĕla* ‘sazrela’ (vidi Rožić 1893/1894 (III): 62) gotovo posve sigurno ne vidimo odraz zjsl. *ə, nego *o, vjerojatno analoškog prema GPR m. jd. *dĕzřil* ‘dozrio’, ž. jd. *dizřĕla* ‘dozrela’), iz čega bismo mogli zaključiti, no ne s velikom sigurnošću (Rožić ne bilježi posve dosljedno promjenu *ę* > *i*, vidi npr. *keliti* ‘koliti’, *seliti* ‘soliti’ (Rožić 1893/1894 (I): 77)), da se nije izjednačio s kaj. zatvorenim *ę. A koji je onda njegov odraz, možemo samo nagađati, premda nas srodni govori upućuju na vjerojatne odgovore. U Domagoviću je to, sudeći prema obilnoj građi iz domagovičkog *Audio rečnika*, otvoreni *ę* (vidi npr. *cvĕšti*, komp. pril. *dĕļe*, *mĕša* (akut je zbog domagovičkog duljenja naglašenoga otvorenoga *ę* u neposljednem slogu); kaj. dugi otvoreni *ę dao je srednji *e*, pa tako i dugi zjsl. *ə koji se s njime izjednačio, vidi npr. *dĕn*, komp. *mĕņj*, *pĕņj*), a tako je i u Cvetkoviću, ako je suditi po primjeru *dęnas* iz *Ozvučene čitanke iz hrvatske dijalektologije* (vidi Celinić i Menac-Mihalić 2012: 47). Vjerojatno je da je tako i u Prodindolu, no valja reći da su domagovički i cvetkovički govor veoma slični, dok je prodindolski od njih ipak nešto različitiji, pa ta generalizacija s domagovičkog i cvetkovičkog na prodindolski nije posve sigurna.

⁶⁰ Sporedni naglasak u načelu pada na svaki drugi slog od onoga s glavnim naglaskom. Tako u primjeru *neubōvļęnega* on pada na slog *-nę-*.

vokal		odraz / okolina	primjeri
*ě			
	>	ę / naglašen, nenaglašen osim u gramatičkim nastavcima	čõvęk, męsac, pęsak, ręc, Rečica, GPR m. mn. tęli
	>	i / nenaglašen u gramatičkim nastavcima	GPR ž. jd. lętila, GPR. m. jd. sędil, L jd. sęli
*e, ę			
	>	ę / kratak naglašen	N/A jd. sr. jędno, ręci, N/A jd. sr. GPT sušęno
	>	ę / dug (= *ě)	męt, pętak, GPR sr. jd. vęzáló
	>	ę [e] / nenaglašen	GPR m. jd. dęnesal, šenica, GPR ž. jd. pømela

Tablica 5. Razvoj vokalizma u govoru Rečice

zamjenica	G jd.	D jd.	L jd.
õn, õna	nęga – õd_nęga	nęmu	nęm
táj, tá, tó	tęga / tęga	tęmu	tęm
unáj, ùna ⁶¹			prv_nim
mõj, mą / mõja, mõje ⁶²	męga	męmu	
dõ / kî	kęga	kęmu	kęm
káj	čęga / čęsa (arh.)	čęmu	čęm
kî, kę	kęga	kęmu	kęm
säv, sã, sę	sęga	sęmu	sęm

Tablica 6. Oblici G, D i L jd. m./sr. PZD u govoru Rečice

Razno: G *dvãjščętvrtiga, dvãjzdęvetiga, gõrniga, Jãsminkinega, jednęga/jednęga/jędniga, nıkiga, sãkiga, sıkiga, Šturlęćevinga, vęlikiga, vřsokiga*, D *jednęmu, nękimu*, L *ręčikim*.

U Rečici se kaj. dugi otvoreni *ę̄ < zjsl. *e, *ę stopio s dugim zatvorenim ę̄ < zjsl. *ě. Zato strogo govoreći nije moguće reći jesu li u varijantama s dugim naglaskom posrijedi jatovski nastavci ili pak palatalni (u varijantama s kratkim naglaskom, naprotiv, vidimo nedvojben odraz jata, ę). Zato ne možemo sa sigurnošću reći imaju li u govoru Rečice stegnuti oblici posvojnih zamjenica palatalne nastavke, kao u većini istraženih govora u kojima se kaj. *ę̄ ne jednači s *ę̄, ili

⁶¹ Tako i *ováj, õva*.

⁶² Tako i 'tvoj', 'svoj'.

pak jatovske, kao govor Brežana. S obzirom na bliskost govora Brežana i Rečice moglo bi biti i jedno i drugo. Zamjenica *on* i arhaični G jd. zamjenice *kaj* imaju pak nedvojbene palatalne nastavke, kako je to u većini istraženih govora.

U rečičkom je promjena $e > i$ u nenaglašenom slogu ograničena na gramatičke morfeme i redovito se provodi i u slogu sa sporednim naglaskom (vidi npr. *dvājščętvrtiga*, *dvājzdęvetiga*, *vęlikiga*),⁶³ što nije slučaj u Trgu i Tuškanima, o čemu ćemo više govoriti kasnije.

Kao i u Lazini, u Rečici su oblici poput G jd. *jednęga* i *jednęga* u slobodnoj varijaciji, bez funkcionalne opreke između njih, s tim da su za razliku od Lazine obje naglasne varijante otprilike podjednako česte.

3.2.4. Šišljavić

Mlađi tronaglasni sustav s duljenjem pri retrakciji. Vidi npr. *vōda*, *pīšęšęk*, GPR ž. jd. *prodęla*, *sęlo*, *svięcęca*, *žęnska*.⁶⁴

vokal		odraz / okolina	primjeri
*ę			
	>	e / kratak, sekundarno dug ⁶⁵	I jd. <i>čovękom</i> , N/A mn. ž. GPT <i>įzrežanę</i> , <i>męšęc</i> , <i>sųsęda</i> , <i>svędok</i> , <i>zamęriti</i>
	>	$ię$ / primarno dug ⁶⁶	GPR m. mn. <i>lięcęli</i> , 1. jd. prez. neg. <i>nięcęm</i> , <i>sięcęno</i>
*ę			
	>	e / kratak, sekundarno dug (= *ę)	<i>będeń</i> , <i>čošęk</i> , <i>męša</i> , GPR sr. jd. <i>sębralo</i> , <i>sępęc</i> 'prstohvat', GPR m. jd. <i>vųkel</i>
	>	$ię$ / primarno dug (= *ę)	<i>dięn</i> , <i>lięcę</i> , I jd. <i>mięcęnu</i>
*e, ę			
	>	e	<i>prošęńę</i> , GPR ž. jd. <i>ožęńila</i> , 3. jd. prez. <i>ręčę</i> , 3. mn. prez. <i>vęlę</i> , <i>zavężęti</i>

Tablica 7. Razvoj vokalizma u govoru Šišljavića

⁶³ Zabilježen je samo jedan primjer izostanka te promjene, G jd. *Jąsminkinęga*, za koji zasad nemamo objašnjenja.

⁶⁴ Za gubitak polaznog kajkavskog akuta te za nastanak mlađeg dugouzlaznog naglaska retrakcijom i na prednaglasnu dužinu i na prednaglasnu kraćinu u Šišljaviću vidi i Celinić i Marin-ković 2021: 175–176.

⁶⁵ Koji je postao dug tek duljenjem pri retrakciji, npr. generički kajkavski *sęlo* < *sęlō*.

⁶⁶ Koji je bio dug i prije duljenja pri retrakciji, npr. generički kajkavski *vino* < *vīnō*.

zamjenica	G jd.	D jd.	L jd.
òn, òna	něga – ù_nęga	němu	nĭm
ž. tǫ ⁶⁷	tęga	těmu	nǎ_tem / tiem
ž. mǫ / mōja ⁶⁸	męga	měmu	mĕm
dūō	kęga	kěmu	
kę	čęsa		čĭm
sr. kūō	kięga		kiĕm
‘sav’	s(v)ęga		svĕm – pō_svĕm / siĕm

Tablica 8. Oblici G, D i L jd. m./sr. PZD u govoru Šišljavića

Razno: G *cięlega, dõbręga, drųęga, jędnęga, kupõvnięga, mlǎjšęga, nęčęsa, nęķęga, nĭkakvęga, nĭķęga, nęgvęga, nęzineęga, pŕvęga, ręčičķęga, svǎkakvęga, vĭsõķęga*; D *nĕķemu*; L *biĕm, dęsętem, jędniĕm, kupõvniĕm, nǎšęm, nęčęm, nĭčęm, nĭõvęm*.

Izuzevši jednačenje šva s jatom, u govoru Šišljavića ni jedan vokal osim jata ne daje zatvoreni *ę* odnosno diftong *ię*. Zato je sasvim jasno da u tom govoru većina pridjeva i zamjenica ima jatovske nastavke,⁶⁹ osim zamjenice *on*, stegnutih oblika posvojnih zamjenica i G jd. zamjenice *kaj*. Stanje je u Šišljaviću potpuno podudarno onom u Lazini.

Za razliku od dosad opisanih govora – zapravo za razliku od svih istraženih govora – u Šišljaviću ne dolaze u G i D jd. paralelni oblici s kratkim odnosno dugosilaznim naglaskom, bilo u slobodnoj varijaciji, bilo funkcionalno raspodijeljeni,⁷⁰ nego neki pridjevi i zamjenice redovito imaju kratki, a neki dugosilazni naglasak. Većina pridjeva i zamjenica ima kratki naglasak (vidi npr. G jd. *tęga*, D jd. *kěmu*), a dugosilazni imaju samo određeni pridjevi n. p. C (vidi npr. G jd. *kupõvnięga*), stegnute oblike posvojnih zamjenica (vidi npr. D jd. *měmu*) i zamjenica *ki* (vidi npr. G jd. *kięga*). Kao što je već rečeno, kod stegnutih oblika posvojnih zamjenica radi se o izvornom akutu, a kod određenih pridjeva n. p. C i kod zamjenice *ki* o izvornom cirkumfleksu. Jedini je govor sličan šišljavićkom po tom pitanju govor Požuna – prema Težakovu (1981b: 267–279) opisu, no ne i prema našim podatcima. O tome ćemo više govoriti kasnije. Šišljavićko je stanje

⁶⁷ Tako i *õvǎj, õva, õvo; õnǎj / õnǎj, õna, õno*.

⁶⁸ Tako i sr. *svõje*.

⁶⁹ Posve je nevjerojatno da bi *ę* i *ię* u nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD potjecali od šva, pa se na tu mogućnost nećemo ni osvrtni.

⁷⁰ U L jd., naprotiv, javljaju se takvi paralelni oblici, u slobodnoj varijaciji, no ta pojava u L jd. nije istog podrijetla kao u G i D: u L jd. radi se o preuzimanju naglaska I jd., o čemu smo već govorili, a o čemu je pak najvjerojatnije posrijedi u G i D, vidi dalje u odlomku.

zasigurno arhaično, budući da je bliže praslavenskome od stanja u drugim istraženim govorima.⁷¹ U njima se zacijelo naglasak određenih pridjeva i zamjenice *ki* proširio na ostale zamjenice, vjerojatno isprva kad su stajale u službi atributa (što ima smisla s obzirom na to da određeni pridjevi i zamjenica *ki* najčešće stoje upravo u toj službi), kako je to danas u Brežanima i Tuškanima, a zatim je ta funkcionalna opreka u ostalim istraženim govorima narušena te su danas oblici s izvornim praslavenskim naglaskom u slobodnoj varijaciji s onima s naglaskom određenih pridjeva i zamjenice *ki*. Naravno, moguće je i da u drugim istraženim govorima ta funkcionalna opreka nikad nije (u potpunosti) uspostavljena te da su ti oblici oduvijek bili u slobodnoj varijaciji.

3.2.5. Trg

Mlađi tronaglasni sustav s duljenjem pri retrakciji. Vidi npr. *dáskā*, *téjtūc* ‘tetak’, G jd. *vjīnā*, 2. jd. imp. *zámī* ‘uzmi’, N jd. m. GPT *zvēžzan*, odr. N jd. m. *žūuti*.

vokal		odraz / okolina	primjeri
*ě			
	>	ę / kratak naglašen	<i>děti</i> ‘staviti’, <i>resladěti</i> ‘rashladiti’, L jd. <i>ubědu</i>
	>	ę [(i)ę] / dug	A jd. ž. <i>cięlu</i> , <i>pięsūk</i> , <i>zatrięti</i>
	>	i / nenaglašen u dijelu primjera	<i>čųóvīk</i> , GPR sr. jd. <i>vridīlu</i> , GPR ž. jd. <i>zamińīla</i>
	>	ę [e] / nenaglašen u dijelu primjera	<i>sųusět</i> , <i>sųuseda</i> , <i>zmešāti</i>
*e, ę			
	>	ę / kratak naglašen, sekundarno dug, primarno dug ispred <i>r</i> i na kraju jednosložnica	<i>bęrda</i> , neod. N/A jd. sr. <i>dębelu</i> , <i>jęn</i> , A mn. m./ž. <i>kę</i> , <i>pęrje</i> , N jd. ž. GPT <i>prijavlęnā</i> , <i>sęstrā</i> , A mn. m./sr. <i>tę</i>
	>	ei / primarno dug osim ispred <i>r</i> i na kraju jednosložnica	<i>pęitūk</i> , 2. jd. prez. <i>privęižęš</i> , GPR sr. jd. <i>zęīblu</i>
	>	ę [e] / nenaglašen (= *ě u dijelu primjera)	odr. N jd. ž. <i>debęila</i> , <i>dęset</i> , 2. mn. imp. <i>recęte</i>

Tablica 9. Razvoj vokalizma u govoru Trga

⁷¹ U praslavenskom su vokali *o i *e izvorno uvijek bili kratki, dakle kraćina u nastavcima G, D i L jd. m./sr. (ti su padeži u praslavenskom glasili *-ogo/*-ego, *-omu/*-emu i *-omy/*-emy) koju vidimo kod većine zamjenica u Šišljaviću mora biti starija od cirkumfleksa koji uz tu kraćinu u tim nastavcima nalazimo u ostalim istraženim govorima. Cirkumfleks se zasigurno prvo pojavio upravo kod određenih pridjeva n. p. C i kod zamjenice *ki*, nastao je kontrakcijom koja se kod tih pridjeva i zamjenice odvila (vidi Kapović 2011: 357–360).

zamjenica	G jd.	D jd.	L jd.
<i>ùn, únà, ùnu</i>	<i>nèga– òd_niga</i>	<i>nèmu</i>	<i>pó_nim / níem</i>
<i>tàj, tà, tò</i>	<i>tìgà / tìga (rij.)</i>	<i>tìemù</i>	<i>nà_tim / tìem</i>
<i>òvaj, ùvã, òvu</i> ⁷²	<i>uviégà</i>	<i>uviémù</i>	
<i>muòj</i> ⁷³	<i>mèiga / mujiégà (rij.)</i>	<i>mèimu / mujiémù (rij.)</i>	
<i>kì</i>	<i>kìgà</i>	<i>kìemù</i>	<i>kìem</i>
<i>kàj</i>	<i>čìgà / čèsà (arh.)</i>	<i>čìemù</i>	<i>nà_čim</i>
‘koji’	<i>kìgà</i>	<i>kìemù</i>	
<i>sè</i>	<i>siégà</i>	<i>siémù</i>	<i>pò_sèm</i>

Tablica 10. Oblici G, D i L jd. m./sr. PZD u govoru Trga

Razno: G *drùgiga, jeniégà, kupuvniéga, masniégà, mirkupòlškiga, nèčesa, ničesa, nòviga, síviga, tîškiga, visukiégà, Zàjačkèga Sèlà, zàmenskèga*; L *jèdnim/ jenièm, vùjčivem, Zàjačkim Sèlà*.

U trškom je govoru od svih istraženih govora najlakše vidjeti koji pridjevi i zamjenice imaju jatovske, a koji drugačije nastavke, budući da se u tom govoru, u naglašenom slogu, ni jedan vokal ne jednači s jatom. Kao i u Lazini i Šišljaviću, drugačije, konkretno palatalne nastavke nalazimo kod stegnutih oblika posvojnih zamjenica i u arhaičnom G jd. zamjenice *kaj*. No za razliku od tih dvaju govora i od govora Rečice, kod zamjenice *on* ne nalazimo palatalne, nego jatovske nastavke. Najvjerojatnije se radi o mladoj inovaciji koju govor Trga dijeli, kao što ćemo vidjeti, s tuškanskim.

Varijante nastavaka s *i*-jevskim vokalizmom, koje se javljaju u nenaglašenom slogu, posljedica su promjene $e > i$ u tom položaju. U slogu sa sporednim naglaskom⁷⁴ ta promjena izostaje i tu se redovito javljaju varijante nastavaka s e -ovskim vokalizmom, kao što pokazuje primjer G jd. *zàmenskèga* u usporedbi s *mirkupòlškiga*.

O naglasnim dubletama poput G jd. *tìgà* i *tìga* ne može se ništa reći sa sigurnošću jer u idiolektu naših glavnih informanata, ispitanih u sklopu ovog istraživanja pridjevsko-zamjeničke deklinacije, nalazimo, čini se, isključivo oblike s dugouzlaznim naglaskom, a primjera oblik s dugosilaznim, prikupljenih od

⁷² Tako i *ùnaj*.

⁷³ Tako i ‘svoj’.

⁷⁴ Sporedni naglasak nosi svaki drugi slog od onoga s glavnim naglaskom, tako je npr. u primjeru *Zàjačkèga* sporedni naglasak na slogu *ke*. Sporedni naglasak na ultimi, kad je glavni na antepenultimi, nije redovit, što se ogleda u nedosljednosti promjene $e > i$ u tom položaju, kao što pokazuju primjeri L jd. *vùjčivem* ali *Zàjačkim*.

drugih informanata, ispitanih u ranije preliminarnom istraživanju trškog govora, premalo je da utvrdimo jesu li u slobodnoj varijaciji s onim prvima ili su funkcionalno raspodijeljeni. Vjerojatno je kod govornika arhaičnijih od naših glavnih informanata stanje kao u Tuškanima.

3.2.6. Tuškani

Mlađi tronaglasni sustav s duljenjem pri retrakciji.⁷⁵ Vidi npr. *dánàs, dècã*, odr. N jd. m. *dôbri*, A mn. *pudmetáčě, vínũ*, N/A mn. *vretêna*.

vokal ⁷⁶		odraz / okolina	primjeri
*ě			
	>	ɛ / kratak naglašen, dug	<i>brěza</i> , odr. N jd. m. <i>cěli</i> , <i>kulěnu</i> , <i>pěsàk</i>
	>	i / nenaglašen u dijelu primjera	<i>čòvìk</i> , <i>premiñiti</i> , <i>siděti</i>
	>	ɛ [e] / nenaglašen u dijelu primjera	<i>bežàti</i> , <i>súsět</i> , <i>zanàvek</i>
*e, ɛ			
	>	ɛ / kratak naglašen, sekundarno dug	<i>děbel</i> , GPR m. jd. <i>lětìl</i> , <i>sěnu</i> 'svejedno', sup. <i>žět</i>
	>	ɛ / primarno dug (= *ě)	<i>pějje</i> , <i>pětàk</i> , GPR m. jd. <i>zavězàl</i>
	>	ɛ [e] / nenaglašen (= *ě u dijelu primjera)	<i>věsel</i> , odr. N jd. m. <i>vesěli</i> , <i>vezàti</i>

Tablica 11. Razvoj vokalizma u govoru Tuškana

⁷⁵ O razvoju tuškanskog naglasnog sustava vidi više u Mužek 2020: 232–241.

⁷⁶ O razvoju tuškanskog vokalizma vidi više u Mužek 2020: 197–217.

zamjenica	G jd.	D jd.	L jd.
<i>ũn, únà, ùnu</i>	<i>nĕga / nĕga (rij.) – nà_niga</i>	<i>nĕmu / nĕmu (rij.)</i>	<i>ná_nĩm</i>
<i>tāj, tĕ, tĕ</i>	<i>tĕgà / tĕga</i>	<i>tĕmũ / tĕmu</i>	<i>tĕm – ná_tĩm / tĕm</i>
<i>uvāj / óvāj, óvã, õvu⁷⁷</i>	<i>uvĕga / uvĕgà (rij.)</i>	<i>uvĕmu / uvĕmũ (rij.)</i>	<i>ná_vĩm / uvĕm</i>
<i>mōj, mĕ / mójã, mójĕ⁷⁸</i>	<i>mĕga / mĕgà (rij.) / mujĕgà (rij.)</i>	<i>mĕmu</i>	<i>mĕm</i>
<i>(g)dōj / kī</i>	<i>kĕgà</i>	<i>kĕmũ</i>	<i>kĕm</i>
<i>kāj</i>	<i>čĕgà / čĕsà (arh.)</i>	<i>čĕmũ</i>	<i>ná_čĩm / čĕm</i>
<i>kī, kĕ, kĕ</i>	<i>kĕga</i>	<i>kĕmu</i>	<i>kĕm</i>
<i>s(v)ã, s(v)ã, s(v)ĕ</i>	<i>s(v)ĕga</i>	<i>sĕmu</i>	<i>sĕm – po_sĕm</i>

Tablica 12. Oblici G, D i L jd. m./sr. PZD u govoru Tuškana

Razno: G *Bãričiniga, dubrĕgà, dumãcĕga, drũgiga, je(d)nĕgã/jenĕgal/jĕniga, kãkviga, mãteriniga, nãšiga, nĕkakvĕga, nĩcesa, nĩkakvĕga, nĩkiga, nõviga, nĕguvĕga, sãcesa, sãkiga, sakujãkiga, stũdenĕga, svãkakoviga, svĕtiga, tãkviga, tĕškiga, tũlikega, žãlusnĕga*; D *Mãrinĕmu, nĕkimu, nĩkimu, sãkimu*; L *cĩnenĕm, jĕdnĩm/jenĕm, Mãrinĕm, nõvim, Upãtskim Sĕtũ, pĕtim, tĕplĩm*.

Stanje je u Tuškanima vrlo blisko trškom, s razlikom da se ovdje kaj. *ĕ jednači s dugim zatvorenim ĕ (vidi Mužek 2020: 199), pa zbog toga i zbog duljenja pri retrakciji podrijetlo vokala u ovim nastavcima nije ni izbliza tako očito kao u Trgu.⁷⁹ Jedino su oblici s kratkim naglaskom nedvosmisleni. Što se njih tiče, vidimo svugdje jatovske nastavke, iako je za razliku od Trga kod zamjenice *on* posvjedočena i varijanta, doduše vrlo rijetka, s palatalnim nastavcima. Što se pak tiče oblikã s dugim naglaskom, stanje je tu najvjerojatnije kao u Trgu. Opet kao i u Trgu, varijante s *i*-jevskim vokalizmom, koje dolaze u nenaglašenom slogu, nastale su djelovanjem promjene *e > i* u tom položaju. Ta promjena izostaje u slogu sa sporednim naglaskom, kao što pokazuju brojni primjeri poput G jd. *nĕkakvĕga, nĩkakvĕga, nĕguvĕga, stũdenĕga, tũlikega, žãlusnĕga* i D jd. *Mãrinĕmu*.

Situacija je s oblicima poput G jd. *tĕgà* i *tĕga* složena. Kod arhaičnijih govornika, uglavnom iz starije generacije, oni su, čini se, funkcionalno raspodijeljeni

⁷⁷ Tako i *unãj / unãj, unã, ùnu*.

⁷⁸ Tako i *tvōj, tvĕ / tvójã, tvójĕ; svōj, svĕ / svójã, svójĕ*.

⁷⁹ Tuškanski bi *tĕgã*, naprimjer, mogao potjecati od starijeg **tĕgã*, **tĕgã* ili **tĕgã*. Jedino nam usporedba s trškim *tĕgã* omogućuje da vidimo da najvjerojatnije ne potječe od **tĕgã*, a da vjerojatnije potječe od **tĕgã* nego od **tĕgã* možemo utvrditi tek nakon usporedbe s požunskim *tĕga* (gdje otvorenost vokala upućuje na izvornu prednaglasnu kraćinu) ili lazinskim, rečičkim i šišljavičkim *tĕga* (gdje je vokal *e* i danas kratak).

kao što smo već opisali za Brežane: oblik *tégà* u sr. r. kad stoji samostalno, a oblik *têga* u m. i sr. r. kad stoji uz imenicu kao atribut (usporedi npr. *Mákni_sè ud_tégà!* s *Mákni_sè ud_têga óknà!*), čemu je paralelna opreka između G jd. *kégà* ‘koga’ i *kêga* ‘kojega’ (npr. *Kéga sè vîdil? – Jîvu. – Kêga Jîvu? – Jîvu Làičéviga.*). Iz pragmatičkih razloga (zamjenica *taj* mnogo češće od ostalih stoji samostalno) od oblikâ s dugouzlaznim naglaskom jedino se G jd. *tégà* i D jd. *témù* javljaju često, drugi su vrlo rijetki. No već kod tih arhaičnijih govornika mogu se javiti naglasci mimo toga pravila, a kod inovativnijih, uglavnom iz mlađe generacije, u biti vidimo slobodnu varijaciju, pri čemu relativna čestoća dugouzlaznog i dugosilaznog naglaska varira od govornika do govornika.

3.2.7. Požun⁸⁰

Mlađi tronaglasni sustav s duljenjem pri retrakciji. Vidi npr. *bráda*, D jd. *úcuku, čúvam, desêti, dáska*, 1. jd. prez. *plêtem*.

vokal		odraz / okolina	primjeri
*ě			
	>	ɛ [e] / kratak u dijelu primjera	<i>cěsta, dět, větər</i>
	>	ɛ / sekundarno dug u dijelu primjera	<i>děčko</i>
	>	ɛ [iɛ] / primarno dug u dijelu primjera	<i>cěstar, obědvati, tělo</i>
	>	i [i] / kratak u dijelu primjera	<i>dičca, letiti, želizo</i>
	>	i / dug u dijelu primjera	<i>čerivo, kliša, lišnik</i>
*e, ɛ			
	>	ɛ [e] / kratak (= *ě u dijelu primjera)	<i>bɛtětžan</i> ‘bolestan’, <i>splětsti, žěp</i>
	>	ɛ / sekundarno dug (= *ě u dijelu primjera)	<i>čělo</i> , GPR m. jd. <i>sělil, žěna</i>
	>	ɛ [iɛ] / primarno dug (= *ě u dijelu primjera)	N/A mn. <i>grêde, pėta</i> , I jd. <i>rėpum</i>

Tablica 13. Razvoj vokalizma u govoru Požuna

⁸⁰ Svi su podatci, ako nije rečeno drukčije, iz Težak 1981b. Zadržana je Težakova transkripcija. Sudeći prema rezultatima vlastitih istraživanja govora Požuna, neki su od ovdje navedenih primjera pogrešno zabilježeni. Zsigurno se radi o zatipcima jer je posve nevjerojatno da bi Težak kao izvorni govornik požunskoga govora u bilježenju pogriješio iz kakvog drugog razloga.

zamjenica	G jd.	D jd.	L jd.
<i>ũn, úna, ũno</i>	<i>njěga – čěž njega</i>	<i>njěmu</i>	<i>njĩm</i>
<i>táj, tâ, tò</i>	<i>těga / tĭěga⁸¹</i>	<i>těmu</i>	<i>tĩm – pó tim</i>
<i>ovâj / ôf, óva, òvo⁸²</i>	<i>ověga / oviěga⁸³</i>	<i>ověmu</i>	<i>óvim⁸⁴</i>
<i>môj, mâ / mójá, mójé⁸⁵</i>	<i>môga / mojěga⁸⁶</i>	<i>mômu / mojěmu⁸⁷</i>	<i>mójim / mômu / mojěmu</i>
<i>(g)dô</i>	<i>kěga</i>	<i>kěmu</i>	<i>kĩm – prí kim</i>
<i>käj / kěj</i>	<i>čěsa / čěga</i>	<i>čěmu</i>	<i>čĩm</i>
<i>kí, kâ, kô</i>	<i>kěga</i>	<i>kěmu</i>	<i>kĩm</i>
<i>sã, sã, sě</i>	<i>sěga</i>	<i>sěmu</i>	<i>sĩm</i>

Tablica 14. Oblici G, D i L jd. m./sr. PZD u govoru Požuna

Razno: G jd. *muškĭěga*,⁸⁸ *sestriněgã*.⁸⁹

Požun po mnogočemu odudara od istraženih govora.

Iznad svega, u njemu u nastavcima G i D jd. ne nalazimo očekivane odraze jata: jat bi prema pravilu Meyera i Jakubinskog u tom položaju trebao dati *i*, mi pak vidimo *e*. U L jd., naprotiv, vidimo očekivani *i*. Vokal *e* u G i D mogao bi potjecati od psl. **e*, što bi značilo da se u Požunu u tim padežima ne javljaju jatovski, nego palatalni nastavci, ili bi pak mogao biti odraz jata mimo pravila Meyera i Jakubinskog, što bi značilo da se ipak javljaju jatovski. U nedostatku dobrih dokaza za ovu drugu mogućnost, prednost valja dati prvoj. O svemu tome više ćemo govoriti kasnije.

Druga je razlika da kod posvojnih zamjenica pri stezanju nije prevladao vokal *e*, nego *o*.

Već smo spomenuli da izoglosa jatovskih nastavaka izbliza prati izoglosu odraza jata te se oni javljaju samo u „ekavskim”, ne i ikavsko-ekavskim govori-ma. Isto vrijedi, barem na ozaljskom i karlovačkom području, i za izoglosu *měga*

⁸¹ Moji podatci.

⁸² Tako i *unâj / ũn, úna, ũno*.

⁸³ Moji podatci.

⁸⁴ Težak (1981b: 277) piše *óvim*, no to je zasigurno zatipak.

⁸⁵ Tako i *svôj, svâ / svójá, svójé*.

⁸⁶ Težak (1981b: 276) piše *mojěga*, no to je zasigurno zatipak.

⁸⁷ Težak (1981b: 276) piše *mojěmu*, no to je zasigurno zatipak, ispravno *mojěmu* nalazi se malo niže.

⁸⁸ Moji podatci.

⁸⁹ Moji podatci.

– *mōga* (za stezanje tipa *mōga* u karlovačkim čakavsko-kajkavskim govorima vidi Finka i Šojat 1973: 123).

Prozodija se pak ovih nastavaka izrazito dobro podudara s onom u Trgu i Tuškanima, s jednom razlikom. Naime, prema Težakovu opisu, neki pridjevi i zamjenice – određeni pridjevi n. p. C, stegnuti oblici posvojnih zamjenica i zamjenica *ki* – redovito imaju dugosilazni naglasak, a ostali imaju dugouzlazni. To je izrazito slično stanju u Šišljaviću: kod određenih pridjeva n. p. C, stegnutih oblika posvojnih zamjenica i kod zamjenice *ki* nalazimo dugosilazni naglasak u oba govora, a kod ostalih pridjeva i zamjenica šišljavićkom kratkom odgovara požunski dugouzlazni naglasak (detaljno objašnjenje te podudarnosti između šišljavićkog kratkog i požunskog dugouzlaznog naglasaka tema je za neki drugi rad, ovdje treba reći samo da je, kao što vidimo po otvorenom *ę*, duljina u Požunu nastala duljenjem pri retrakciji, što znači da je vokal kod pridjeva i zamjenica s dugouzlaznim naglaskom izvorno bio kratak, kao što je još i danas u Šišljaviću). U našem samostalnom istraživanju pronašli smo ipak u Požunu oblike s dugosilaznim naglaskom i kod nekih drugih zamjenica. Čini se da su u slobodnoj varijaciji s tendencijom da budu funkcionalno raspodijeljeni kao što je bilo rečeno za Brežane i Tuškane: kad stoje samostalno u sr. r., javlja se isključivo dugouzlazni naglasak, a kad stoje kao atribut uz imenicu u m. ili sr. r., javljaju se oba, otprilike podjednako često.

Stanje je u Jaškovu i Mahićnu vrlo slično onom u Požunu. Glavna je razlika da u tim govorima i u L jd. nalazimo vokal *e* (vidi npr. Jaškovo *jédnèm, náj_tèm, náj_vèm, nījēkem*, Mahićno *bēlem, drūgem, jenēm, ó_čēm, sēm, ú_tèm*), dakle u njima ni u tom padežu ne vidimo očekivani odraz jata. Također, u Mahićnu je zabilježen i jedan primjer stegnutog oblika posvojne zamjenice s *e*-ovskim vokalizmom (L jd. *svēm*), iako inače nalazimo isključivo one s *o*-ovskim.

3.2.8. Komentar

Iz svega je navedenog jasno da se svi istraženi govori, u mjeri u kojoj nam razvoj njihova vokalizma omogućuje da to vidimo (jednačenje kaj. dugog otvorenog **ę* s dugim zatvorenim **ę̄* u Rečici i Tuškanima, jednačenje kaj. kratkog zatvorenog **ę̄* s kratkim otvorenim **ę* u Brežanima), uvelike podudaraju po raspodjeli jatovskih i palatalnih nastavaka. Palatalne nastavke nalazimo: 1. u G i D zamjenice *on* (no ne i u L te zamjenice, u kojem nalazimo jatovski nastavak), vidi npr. u Lazini *nēga, nēmu* (ali *prī_nim*), u Rečici i Šišljaviću *nēga, nēmu* (ali Šišljavić *nīēm*), 2. kod stegnutih oblika posvojnih zamjenica, vidi npr. u Lazini *mēga, mēmu, mēm*, u Šišljaviću *mēga, mēmu, mēm*, u Trgu *mēiga, mēimu* i 3. u arhaičnom G jd. zamjenice *kaj* s nastavkom *-ęsa*, vidi npr. u Lazini *čęsa*, u Rečici i Šišljaviću *čęsa*, u Trgu i Tuškanima *čęsǎ*. U svim drugim slučajevima nalazimo jatovske nastavke. Tek su malobrojna odstupanja od toga pravila: jatovski nastavci kod

stegnutih oblika posvojnih zamjenica u Brežanima, vidi npr. *mîiga*, *mîimu*, i u G i D zamjenice *on* u Trgu i Tuškanima, vidi *nêga*, *nêmu*. Ona se mogu protumačiti kao mlade inovacije karakteristične za te govore, koji, dakle, po pitanju vokalizma tih primjera izvorno ne bi bili različiti od drugih istraženih govora. Te velike podudarnosti u raspodjeli jatovskih i palatalnih nastavaka u istraženim govorima upućuju na to da se radi o zajedničkoj inovaciji svih njih, uključujući, kao što je već rečeno, i govor Lazine, čiji jatovski nastavci najvjerojatnije ne potječu od psl. nepalatalnih djelovanjem promjene $o > e$.

Od stanja u istraženim govorima odudara Požun. Uz pretpostavku da se jat u nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD odrazio po pravilu Meyera i Jakubinskog, tamo se u L, doduše, javljaju jatovski nastavci, no u G i D nalazimo palatalne, a u južnijim ozaljskim govorima palatalne nastavke nalazimo i u L. Također, kod stegnutih oblika posvojnih zamjenica slijed **oje* stegnuo se u **ō*, a ne u **ē*. Kao što smo već kratko napomenuli na više mjesta u ovom radu, obje te razlike razdvajaju ikavsko-ekavske govore općenito od „ekavskih”: palatalne nastavke u G, D i L jd. PZD i stezanje **oje* > **ō* kod stegnutih oblika posvojnih zamjenica nalazimo, osim u kajkavsko-čakavskim govorima u ozaljskom kraju, i u čakavsko-kajkavskim govorima u karlovačkom četverorječju na jugozapadu⁹⁰ te onima u plješivičkom i samoborskom gorju na sjeveroistoku.⁹¹ Generalizirajući, mogli bismo reći da ove izoglose vezane za vokalizam pridjevsko-zamjениčkih nastavaka dijele, zajedno s odrazom jata, „kajkavske” govore od „čakavskih”, pri čemu bi „kajkavski” bili „ekavski” te imali jatovske nastavke i stezanje **oje* > **ē*, a „čakavski” bi bili ikavsko-ekavski te imali palatalne nastavke i stezanje **oje* > **ō*. Ikavsko-ekavski ozaljski govori po ovim su izoglosama na „čakavskoj” strani, no kad se sagleda ukupnost njihovih značajki, ispada da su po većini izoglosa na „kajkavskoj” (vidi Mužek 2020: 193–194). Po tome se jasno očituje njihov prijelazan karakter. Neke od tih izoglosa po kojima su ikavsko-ekavski ozaljski govori na „kajkavskoj” strani tiču se PZD. Tako je s izoglosom poopćenja imeničkog odnosno zamjениčkog nastavka u D/L jd. ž.: ikavsko-ekavski ozaljski govori, poput „kajkavskih”, poopćili su imenički (vidi Težak 1981b: 267), dok su „čakavski” govori karlovačke okolice poopćili zamjениčki (vidi Finka i Šojat 1973: 121). Kad se tomu doda izoglosa jatovskog odnosno palatalnog nastavka u L jd. m./sr., koja dijeli sjevernije ozaljske govore od južnijih, vidimo fino nijansiran dijalekatski

⁹⁰ Za cijeli taj kraj, vidi Težak 1981a: 173–174; za njegov sjeverozapadni dio, vidi Težak 1957: 420, a za jugoistočni Težak 1959: 457. Za karlovačku okolicu te Dugu Resu, Generalski Stol i Erdelj na jugozapadu, vidi Finka i Šojat 1973: 121–122. Kao što je vidljivo iz spomenutih radova, u najistočnijim čakavsko-kajkavskim govorima, na samoj granici sa štokavskim, nisu poopćeni palatalni nastavci, nego uz njih dolaze i nepalatalni, u izvornoj distribuciji.

⁹¹ Za te govore vidi Brabec 1966: 332. Zapadnije, u Žumberačkom gorju i pod njim, ima i govora u kojima se čuvaju nepalatalni nastavci (vidi Celinić i Čilaš Šimpraga 2008: 86; Težak 1979: 45–46).

kontinuum: *bělo mlěko, tēga, na_tēm, mēga, tē ženę* („ekavski”) – *belo mliko, tega, na_tim, mōga, ti ženi* (sjeverniji ozaljski) – *belo mliko, tega, na_tem, mōga, ti ženi* (južniji ozaljski) – *belo mliko, tega, na_tem, mōga, toj ženi* (karlovački). Taj se kontinuum ogleda i u drugim osobinama, npr. akcentuaciji (vidi Mužek 2020: 193, bilj. 5, 195, bilj. 9, 233–238). Taj je fino nijansiran kontinuum između govora s jatovskim nastavcima i onih bez njih činjenica koju valja uzeti u obzir pri utvrđivanju podrijetla jatovskih nastavaka u istraženim govorima, što je naša sljedeća tema.

4. Podrijetlo jatovskih nastavaka u istraženim govorima

Koje je podrijetlo jatovskih nastavaka u istraženim govorima? Oni gotovo posve sigurno nisu nastali ni od psl. nepalatalnih ni od psl. palatalnih zamjeničkih nastavaka ikakvim pravilnim glasovnim promjenama: kao što smo vidjeli, ako se izuzme jednačenje kaj. kratkog zatvorenog **ě* s kratkim otvorenim **ę* u Brežanima, ni u jednom istraženom govoru osim Lazine ne javljaju se promjene rezultat čijeg bi djelovanja na zjsl. **o* ili **e* bio jednak odrazu jata, a detalji iz lazinskoga upućuju na to da ni u njemu jatovski nastavci najvjerojatnije nisu nastali djelovanjem promjene *o > ę* na psl. nepalatalne, iako je to potencijalno moguće, nego da su nastali na isti način kao i u drugim istraženim govorima.

Kako su onda nastali jatovski nastavci? Dvije su plauzibilne hipoteze o tome. Prva, koju ćemo nazvati kontrakcijskom, jest da su jatovski nastavci sljednici psl. složenih pridjevskih nastavaka G jd. *-ajego, D jd. *-ujemu i L jd. *-ějemъ u kojima su se dogodile kontrakcije **aje*, **uje* i **ėje* > **ě* te su oni postali *-ěgo, *-ěmu i *-ěмъ. Druga, koju ćemo nazvati analoškom, jest da su oni sljednici psl. zamjeničkih nastavaka G jd. *-ogo/*-ego, D jd. *-omu/*-emu i L jd. *-омъ/*-емъ u koje se jat analogijom proširio iz onih nastavaka u kojima se otprije javljao: nepalatalnih I jd. *-ěмъ, G/L mn. *-ěхъ, D mn. *-ěмъ i I mn. *-ěmi.

Da bismo se odlučili između tih dviju hipoteza, nužno je utvrditi jesu li jatovski nastavci u ovoj manjoj, istočnoj arei u koju spadaju istraženi govori i u onoj većoj, zapadnoj u koju spada glavnina slovenskih i neki njima susjedni hrvatski govori rezultat zajedničke inovacije ili nisu.

Kontrakcijska je hipoteza, naime, standardno objašnjenje podrijetla jatovskih nastavaka u slovenskoj dijalektologiji još od devetnaestog stoljeća, kad ju je predložio Stanislav Škrabec (vidi Ramovš 1952: 102–103; Šivic-Dular 2003: 7–8, 10–11).⁹² Ovdje to objašnjenje ne možemo detaljno propitkivati, budući da bi to zahtijevalo proučavanje slovenskih govora preopsežno s obzirom na cilj

⁹² Kontrakcija **ėje* > **ě* općeslavenska je, dok se za kontrakciju **uje* > **ě* ponekad tvrdi da je njen rezultat zapravo analoški prema ostalim dvjema (vidi Šivic-Dular 1998: 300), tako da bi na kraju jedino kontrakcija **aje* > **ě* bila specifično slovenska.

ovog rada. Ipak, na temelju podataka dostupnih u osnovnoj literaturi (Ramovš 1952; Šekli 2008; Šivic-Dular 1998; 2003)⁹³ možemo zaključiti da je – unatoč tomu što ga neke činjenice, o kojima ćemo više govoriti kasnije, donekle dovode u sumnju – vjerojatno točno. Najbolji je argument u prilog točnosti kontrakcijske hipoteze jezik *Brižinskih listića*, u kojem, čini se, u složenoj pridjevskoj deklinaciji i kod stegnutih oblika posvojnih zamjenica u G, D i L jd. m./sr. te u N/A jd. sr. nalazimo vokal *e*, vidi npr. G jd. *mega*, *nepraudnega* ‘nepravednoga’, D jd. *memu*, *zuetemu* ‘svetomu’, L jd. *mem*, N/A jd. sr. *vuecsne* ‘vječno’ (vidi Šivic-Dular 1998: 289; 2003: 8), a u nepalatalnoj zamjeničkoj *o*, vidi npr. D jd. *ctomu* ‘k tomu’ (vidi Kapović 2015: 625 bilj. 2276), iz čega je jasno da je u tom jeziku rezultat kontrakcije psl. sljedova **a*je, **u*je, **ě*je i **o*je bio vokal tipa *e*. Pitanje je samo je li jezik *Brižinskih listića* reprezentativan za slovenski kao cjelinu i je li taj vokal tipa *e* bio jat.

Što se odgovora na prvo pitanje tiče, čini se da barem u nekim koruškim govorima nalazimo iste rezultate kontrakcija kao u jeziku *Brižinskih listića*, za što je osobito indikativan N/A jd. sr., usporedi npr. *zūāte* ‘zlatno’ < **z*latoje sa *zūāte* ‘zlatno’ < **z*lato (vidi Šivic-Dular 1998: 300). Glavnina slovenskih govora, kao što je već bilo rečeno, u G, D i L jd. m./sr. PZD također ima *e*-ovski vokalizam (ili *i*-jevski koji potječe od ovog prvog), no njihov nastavak odr. N/A jd. sr. tipa *-o*, naprotiv, upućuje na kontrakciju **o*je > **ō*. Taj se nastavak u slovenskoj dijalektologiji standardno smatra analoškim (vidi Ramovš 1952: 102, 104), a izvorni bi se nastavak tipa *-e*, koji upućuje na kontrakciju **o*je > **ē* čuvao u toponimima poput *Dobrepolje* i *Dovje* (vidi Ramovš 1952: 102) < **dobro*je po^{le} i **đlgo*je (po^{le}). Ima i drugih primjera koji upućuju na to da je rezultat kontrakcije slijeda **o*je vokal tipa *e*, vidi malo dalje u tekstu.

Što se odgovora na drugo pitanje tiče, za jezik *Brižinskih listića* to, naravno, nikako ne možemo znati, a ni za suvremene slovenske govore to nije lako utvrditi jer osim psl. G jd. m./sr. SPD *-ajego, čini se, nema nijednog drugog slučaja u kojem bi se psl. slijed **a*je kontrahirao u vokal tipa *e* iz kojeg bismo mogli vidjeti je li taj vokal tipa *e* bio jat. Naprotiv, prilično je sigurno da se psl. slijed **o*je kontrahira upravo u jat. Najbolji je primjer za to stariji književni slovenski *viuda* ‘vojvoda’ (vidi Šivic-Dular 1998: 294) < **vě*voda < **vo*jevoda jer u njemu jat nikako ne može biti rezultat analogije. Jat na mjestu psl. slijeda **o*je nalazimo u nekim slovenskim govorima i kod stegnutih oblika posvojnih zamjenica, npr. u rezijskom G jd. *'mia*, D jd. *'mimo*, L jd. *'min* (vidi Šekli 2008: 49, bilj. 21) i u

⁹³ Treba napomenuti da se u starijim djelima vokal nastao dotičnim kontrakcijama uglavnom ne bilježi kako je danas uobičajeno bilježiti jat. Ramovš (1952) ga tako bilježi kao *ě*, no to je samo grafička razlika, budući da tako bilježi i jat drugog podrijetla. Škrabec ga je pak bilježio kao *ē*, no dokazivao je da je taj *ē* bio jednak jatu (vidi Šivic-Dular 1998: 289–292). Bilježenje toga vokala kao *ē* preuzeo je i Lončarić (1996: 104), vidi bilj. 10.

starijem književnom slovenskom G jd. *meyga* (vidi Šivic-Dular 1998: 290, 294). Kod tih oblika on, doduše, može biti i analoškog podrijetla, pa ti primjeri nisu tako dobri kao stariji književni slovenski *viuda*. Sad, to što se psl. slijed *oje kontrahira u jat ne znači nužno da se isto događa i s *aje, ali povećava vjerojatnost da se kontrahira, osobito kad se uzme u obzir činjenica da uz *oje barem i psl. slijed *eje daje jat (vidi Logar 1981: 30–31).

Ako su, dakle, jatovski nastavci u istraženim govorima rezultat iste inovacije kao i oni u slovenskima, onda slijedi da je i za njih ovo objašnjenje vjerojatno točno. Ako pak ne, onda u obzir dolazi i analoška hipoteza.⁹⁴

4.1. Kontrakcijska hipoteza za istražene govore

Jesu li, dakle, jatovski nastavci u manjoj, istočnoj arei i u većoj, zapadnoj rezultat zajedničke inovacije?

Malo je argumenata koji govore u prilog toj pretpostavci. Jedini je pravi to što se u govorima obiju area u G i D jd. zamjenice *on* javljaju palatalni nastavci, dok se u njezinu L jd. javlja jatovski nastavak. Tako što se zapadne aree tiče vidimo npr. u Delnicama G jd. *ne:ga* i D jd. *ne:mu*, ali L jd. *và ĭnyn* (vidi Lisac 2006: 105), a u Turnima G jd. *ne:ga* i D jd. *ne:mu*, ali L jd. *và ĭin* (vidi Lisac 2006: 102). Gotovo savršeno podudaranje iznimaka u kojima su se u istraženim govorima javljali ne jatovski, nego palatalni nastavci, sjetimo se, bio je važan argument da su oni zajednička inovacija svih njih, pa na isti način ovo podudaranje govori u prilog pretpostavci da su oni zajednička inovacija govora obiju area.

No zamjenica *on* jedina je kod koje postoji takvo podudaranje između govora zapadne i istočne aree.

Što se zamjenice *kaj* tiče, u govorima zapadne aree palatalne nastavke nalazimo ne samo u arhaičnom G jd. s nastavkom zjzl. *-esa kao u istraženim govorima nego i u inovativnom s nastavkom zjzl. *-ega te u D jd., vidi npr. u Delnicama G jd. *čësa/čëga* (vidi Lisac 2006: 106) i u Turnima G jd. *čësa/čëga* i D jd. *čëmy* (vidi Lisac 2006: 104). Isti vokalizam kao u G i D vidimo, zanimljivo, i u I jd., vidi npr. u Turnima *š čën* (vidi Lisac 2006: 104). Takav je vokalizam neočekivan s obzirom na podrijetlo tog oblika (< psl. *čимь). Najvjerojatnije se radi o sinkretizmu L i I jd., pri čemu je prevladao oblik L.⁹⁵ Takav se ili sličan sinkretizam javlja i drugdje, kod drugih zamjenica te će o njemu još biti riječi.

⁹⁴ Ta hipoteza, naravno, dolazi u obzir i u slučaju da su jatovski nastavci zajednička inovacija istraženih i slovenskih govora, a u ovim drugima ipak nisu nastali onako kako to objašnjava kontrakcijska hipoteza.

⁹⁵ Danas je u Turnima oblik L jd. te zamjenice jednak D, vidi npr. *na čëmy* (vidi Lisac 2006: 104), izvorni oblik L jd. čuva se, dakle, samo kao oblik I.

Što se pak stegnutih oblika posvojnih zamjenica tiče, već smo spomenuli da u nekim slovenskim govorima kod njih na mjestu psl. slijeda *oje nalazimo ne odraze zjsl. *ē kao u istraženim govorima, nego odraze jata. U drugima pak na mjestu psl. slijeda *oje vidimo odraze zjsl. *oj ili *ōj, koji su najvjerojatnije analoškog podrijetla, prošireni iz nestegnute osnove, npr. *moj-, *tvoj-, *svoj- odnosno iz N jd. m., npr. *mōj, *tvōj, *svōj (vidi Šekli 2008: 54–56). To je slučaj i u Turnima, vidi npr. G jd. *màjga*, D jd. *màjmy* (vidi Lisac 2006: 105). Ta je razlika u vokalizmu stegnutih oblika posvojnih zamjenica između govora zapadne aree i istraženih govora bitna jer pokazuje da je u njima kod posvojnih zamjenica psl. slijed *oje davao različite rezultate: u prvima *ē̃, a u drugima *ē̄. Te se dvije skupine govora i inače dosta razlikuju po pitanju kontrakcija,⁹⁶ čime opada vjerojatnost da je u istraženim govorima psl. slijed *aje u G jd. m./sr. SPD dao *ē̃ kao u govorima zapadne aree. To što je rezultat stezanja psl. slijeda *oje u istraženim govorima različit od onoga u govorima zapadne aree ne znači da je i rezultat stezanja psl. slijeda *aje u G jd. m./sr. SPD nužno morao biti različit, jer ta su se dva stezanja mogla dogoditi u različito vrijeme, pa je rezultat stezanja psl. slijeda *aje mogao biti isti, a rezultat stezanja psl. slijeda *oje različit. No kad se sve drugo uzme u obzir, vjerojatnost da je psl. slijed *aje u G jd. m./sr. SPD u istraženim govorima dao *ē̃ opada.

Postoji još jedno nepodudaranje između govora zapadne aree i istraženih govora po pitanju iznimaka u kojima se ne javljaju jatovski nastavci. U govorima zapadne aree, naime, zamjenica *gdo* čuva psl. nepalatalne nastavke, koji se u istraženim govorima, kao što je rečeno, uopće ne čuvaju. Tako npr. u Delnicama vidimo G jd. *kòga* i D jd. *kòmi* (Lisac 2006: 106), u Turnima G jd. *kòga* i D jd. *kòmmy* (vidi Lisac 2006: 104), a i u istočnogoranskom G jd. *k'oga*, D jd. *k'omu* i L jd. *k'om* (vidi Marinković 2018: 164).⁹⁷ Uzrok je tomu nepodudaranju najvjerojatnije različit razvoj I jd. u govorima zapadne aree u odnosu na istražene govore. U istraženim je govorima izvorni psl. I jd. *cěmь sačuvan, jedino je *c analoški zamijenjen s *k, koji se javljao u ostatku paradigme, te je tako nastao *kěmь. U govorima zapadne aree on pak nije sačuvan: negdje je došlo do sinkretizma L i I jd., pri čemu je prevladao oblik L – tako je bilo npr. u književnom slovenskom, gdje I jd. te zamjenice glasi *kom*⁹⁸ (vidi Greenberg 2006: 36) – a negdje je nastao

⁹⁶ U govorima zapadne aree npr. kontrakcija je opsežnija nego u istraženim govorima, vidi npr. u Turnima *ba:t se* 'bojati se'. Kontrakcije u tom primjeru nema ni u jednom istraženom govoru.

⁹⁷ U D jd. javlja se, doduše rijetko, i nastavak s e-ovskim vokalizmom *k'emu* (vidi Marinković 2018: 165), za koji, sjetimo se, zbog istočnogoranskog jednačenja jata s psl. etimološkim *e i *ę ne možemo znati je li jatovski ili palatalni. Oblik *k'emu* češće se javlja kao D jd. zamjenice u značenju 'koji', koja i u nastavcima drugih padeža ima e-ovski vokalizam (vidi Marinković 2018: 169).

⁹⁸ Takav smo I jd. zamjenice *gdo* sinkretičan L zabilježili i u čakavsko-kajkavskom govoru Orljakova zapadno od Ozlja, gdje glasi *kôm*. U Orljakovu zamjenica *gdo* čuva nepalatalne nastavke (vidi npr. G jd. *kòga*), dok su kod ostalih zamjenica i pridjeva poopćeni palatalni (vidi npr. G jd.

inovativni oblik I. tipa *kogom* – tako je bilo u goranskome (vidi Lisac 2006: 104; Marinković 2018: 164). Rezultat je toga bio da se u govorima zapadne aree ni u jednom padežu u čitavoj paradigmi zamjenice *gdo* nije javljao *jat*, dok se u istraženim govorima on javljao u I jd. U istraženim se govorima zatim *jat* iz I jd. proširio na ostale padeže, što u govorima zapadne aree nije bilo moguće jer ga u tom ni u bilo kojem drugom padežu u paradigmi zamjenice *gdo* nije bilo. Naravno, moguće je da je ova razlika u vokalizmu zamjenice *gdo* između govora zapadne aree i istraženih govora posve slučajna, ali ako nije, ovo objašnjenje te razlike čini nam se najplauzibilnijim. To je objašnjenje vrlo indikativno. Ono, naime, pokazuje da je za uvođenje *jatovskih* nastavaka u G, D i L jd. m./sr. neke zamjenice bilo ključno da se *jat* otprije javljao u nekom drugom padežu u njezinoj paradigmi. Sad, takvo što ne bi se očekivalo da su *jatovski* nastavci slijednici psl. složenih pridjevskih nastavaka: nema nikakvog razloga zašto bi poopćenje nastavaka G, D i L jd. m./sr. iz jedne paradigme, u kojoj se u nastavcima tih padeža javljao *jat*, na drugu, u kojoj se nije javljao, ovisilo o tome da se u ovoj drugoj u nekom drugom padežu javljao *jat*. Naprotiv, ako se *jat* širio unutar paradigme pojedine zamjenice iz onih padeža u kojima se otprije javljao na G, D i L jd. m./sr., onda ima smisla da se nije proširio upravo kod onih zamjenica u čijoj ga paradigmi uopće nije bilo. To je ona ranije u tekstu spomenuta činjenica koja donekle dovodi u sumnju kontrakcijsku hipotezu. Naravno, ona tu hipotezu ne opovrgava posve, ali ju čini manje vjerojatnom – ako i ne mnogo manje vjerojatnom za govore zapadne aree, za koje postoje dobri dokazi koji joj govore u prilog, onda svakako za istražene govore, za koje takvi dokazi ne postoje (vidi prethodni odlomak).

Drugi argument koji govori u prilog pretpostavci da su *jatovski* nastavci u istraženim govorima i u govorima zapadne aree rezultat zajedničke inovacije lingvogeografske je naravi: te dvije aree danas, istina, nisu povezane, no ako nekad, u predmigracijskom razdoblju, jesu bile, onda pretpostavka da su *jatovski* nastavci u njima rezultat zajedničke inovacije postaje vrlo privlačnom, budući da bi današnja manja, istočna area u kojoj se javljaju izvorno bila samo najistočniji dio one veće, zapadne. To nije pravi argument, nego samo nešto što tu hipotezu čini privlačnom, sve dok ne utvrdimo jesu li te dvije aree nekad zaista bile povezane, a to je nešto što zasad ne možemo sa sigurnošću učiniti. Ipak, vjerojatnijom se čini mogućnost da one nikad nisu bile povezane.

Te dvije aree danas su odvojene jedna od druge pojasom govora u kojima u nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD ne nalazimo odraze *jata*. Na sjeveru su to donjosutlanski govori (vidi Šojat 1973b: 44) te čakavski i štokavski govori na

döbrega, oněga/önega, těga). To podsjeća na stanje u govorima zapadne aree, makar nije posve isto, jer govor Orljakova nema *jatovske* nastavke (čak ni u L jd. kao sjeverniji ikavsko-ekavski ozaljski govori, vidi npr. *pö_tem*), nego palatalne.

Žumberku (vidi Brabec 1966: 332; Celinić i Čilaš Šimpraga 2008: 86; Težak 1979: 45–46), a na jugu ikavsko-ekavski kajkavsko-čakavski govori u okolici Ozlja, o kojima smo već govorili, te čakavsko-kajkavski govori u okolici Karlovca (vidi Finka i Šojat 1973: 121–122), Ribnika i Bosiljeva (za tu osobinu vidi Težak 1981a: 173–174, za prostiranje govora s tom osobinom vidi pak Težak 1981a: 177–178). I dok je većina tih govora gotovo posve sigurno ili najvjerojatnije doseljenička⁹⁹ te nekada nije odvajala te dvije aree jatovskih nastavaka, to nije tako s ikavsko-ekavskim ozaljskim govorima, koji su najvjerojatnije starinački (vidi Mužek 2020: 193–194). Kao što smo pokazali, u njima (osim u sjevernijima u L) u nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD ne nalazimo očekivane odraze jata, što najvjerojatnije znači da se radi o palatalnim nastavcima. Ako se u ikavsko-ekavskim ozaljskim govorima, dakle, ne javljaju jatovski nastavci, to znači da manja, istočna area u kojoj se javljaju nikad nije bila povezana s većom, zapadnom preko ozaljskog područja, a ako ta veza nije postojala nigdje drugdje (vidi dalje u tekstu), jatovski nastavci u te dvije aree ne mogu biti rezultat zajedničke inovacije. No postoji i mogućnost, iako je ona manje vjerojatna, da se i u ikavsko-ekavskim ozaljskim govorima zapravo javljaju jatovski nastavci, samo što to nije vidljivo jer se u tim nastavcima jat odrazio mimo pravila Meyera i Jakubinskog. Ta je mogućnost manje vjerojatna jer zahtijeva da pretpostavimo neke stvari o povijesti ikavsko-ekavskih ozaljskih govora koje su zasad na razini špekulacije (za njihovu bi provjeru bilo potrebno obaviti vrlo opsežna istraživanja): naime, da su čakavske osobine u njima, poput ikavsko-ekavskog odraza jata, rezultat kontakta između „pred-ozaljskog”, starinačkog rubnog kajkavskog govora kakav se u „čistom” obliku sačuvao u današnjim govorima Trga i Tuškana, i doseljeničkih čakavsko-kajkavskih govora koji se, danas dodatno pokajkavljeni, čuvaju u današnjim govorima ribničke, karlovačke i bosiljevačke okolice. U tom se slučaju ikavsko-ekavski odraz jata ne bi sa srednjočakavskog na „pred-ozaljski” proširio u predmigracijskom razdoblju kao alofonska razlika u izgovoru jata – otvoreniji ispred dentala iza kojih ne slijedi prednji vokal, zatvoreniji u drugim položajima, kako to opisuje pravilo Meyera i Jakubinskog – koja je naposljetku dovela do njegova stapanja s *i* u jednim, a s *e* u drugim položajima, nego bi se proširio u postmigracijskom razdoblju putem supstitucije „pred-ozaljskog” zatvorenog **ɛ*” pred-ozaljskim” **i* odnosno otvorenim **ɛ* po uzoru na stanje u susjednim doseljeničkim ikavsko-ekavskim čakavsko-kajkavskim govorima: govornici bi „pred-ozaljskog” svoje *b_{elo} ml_{eko} preinačili u *b_{elo} ml_{iko} po uzoru na *b_{elo} ml_{iko} u susjednim doseljeničkim govorima. U tom bi se slučaju očekivala odstupanja od pravila Meyera i Jakubinskog jer je malo vjerojatno da

⁹⁹ O tome je bilo i drugačijeg mišljenja (vidi npr. Brabec 1966: 329–330), no na temelju argumenata koje ovdje nemamo mjesta izlagati najvjerojatnijom nam se čini Lončarićeva (1996: 164–167) rekonstrukcija predmigracijskog stanja u karlovačkom Pokuplju, po kojoj bi oni bili doseljenički.

bi ga govornici „pred-ozaljskog” mogli uočiti kao što su to učinila ta dva lingvisti i dosljedno ga primijeniti. Takvih odstupanja zaista ima: u ikavsko-ekavskim ozaljskim govorima, naime, jat često daje *i* tamo gdje bi se po pravilu Meyera i Jakubinskog očekivalo *e* i gdje se *e* javlja čak i u susjednim čakavsko-kajkavskim ribničkim govorima (vidi Težak 1981b: 227–228). Sad, ako pretpostavimo da su ti doseljenički govori u doba kad se s njih na „pred-ozaljski” proširio ikavsko-ekavski odraz jata već bili poopćili palatalne nastavke, onda su govornici „pred-ozaljskog” mogli svoj *tęga preinačiti u *tęga po uzoru na doseljenički *tega isto kao što su svoje *męsto preinačili u *męsto po uzoru na doseljenički *mesto. Pri tome im nije bilo važno što „glasovna podudarnost” između *tęga i *tega nije istog podrijetla kao ona između *męsto i *mesto – oni to nisu ni znali – niti što su time „prekršili” pravilo Meyera i Jakubinskog – ni za njega nisu znali – važno je bilo samo da je ta podudarnost postojala te su na temelju nje svoj zatvoreni *ę supstituirali otvorenim *ę, preinačivši tako svoje jatovske nastavke na način da je njihov vokalizam postao identičan vokalizmu palatalnih. Ipak, u nedostatku dobrih dokaza da je ikavsko-ekavski ozaljski svoje čakavske osobine, prije svega ikavsko-ekavski odraz jata, primio kontaktom u postmigracijskom razdoblju, ovu hipotezu ne možemo uzeti kao dokaz da je izvorno imao jatovske nastavke te da su istočna i zapadna area jatovskih nastavaka nekad bile povezane preko ozaljskog područja. Dodatan je problem za ovu hipotezu javljanje jatovskog nastavka u L jd. m./sr. u sjevernijim ozaljskim govorima. U okviru te hipoteze, teško je objasniti zašto u tim govorima i u tom nastavku nije došlo do supstitucije „pred-ozaljskog” zatvorenog *ę s otvorenim *ę. Možda je sinkretizam L s I spriječio tu supstituciju, jer bi njome bio uklonjen, a to bi značilo uvođenje nove opreke, što se teško postiže kontaktom.¹⁰⁰ No upravo se to po ovoj hipotezi dogodilo u južnijim ikavsko-ekavskim ozaljskim govorima, pa se postavlja pitanje zašto se nije dogodilo i u sjevernijima? Južniji su ipak bili u bližem kontaktu s doseljeničkima od sjevernijih te su mogli vjernije replicirati njihove osobine, pa i uvesti novu opreku. Ili je pak do supstitucije „pred-ozaljskog” zatvorenog *ę s otvorenim *ę izvorno bilo došlo i u sjevernijim ikavsko-ekavskim ozaljskim govorima, pa je u međuvremenu ponovno došlo do sinkretizma L s I. No takvo što, uklanjanje sinkretizma pa njegovo ponovno uvođenje, još je teže i još manje vjerojatno. Sve u svemu, hipotezu da su ikavsko-ekavski ozaljski govori izvorno imali jatovske nastavke zasad treba odbaciti.

Iz toga proizlazi da treba odbaciti i mogućnost predmigracijske veze između istočne i zapadne aree jatovskih nastavaka preko današnjeg ozaljskog, ribničkog i bosiljevačkog područja. No još uvijek postoji mogućnost da su te dvije aree

¹⁰⁰ Valja ipak imati na umu da je to bio sinkretizam samo na segmentalnoj razini, a da su se na suprasegmentalnoj razini L i I jd. m./sr. PZD razlikovali barem kod onih zamjenica kod kojih su bili naglašeni.

bile povezane na sjeveru, preko današnjeg donjosutlanskog područja. To ovisi o tome koliko se daleko na sjever proteže istočna area jatovskih nastavaka, a to, kao što je rečeno, ne znamo, te o tome jesu li starinački govori koje su zamijenili predci današnjih donjosutlanskih govora imali jatovske nastavke, a to vjerojatno nikad nećemo znati. Trenutno ne možemo ni sa kakvom sigurnošću tvrditi da je ta sjeverna veza postojala: i ta hipoteza zasad ostaje na razini špekulacije.

Ako, dakle, veza između veće, zapadne i manje, istočne aree jatovskih nastavaka nikad nije postojala, onda oni ne mogu biti rezultat zajedničke inovacije njih obiju. Time jako opada vjerojatnost da se u govorima istočne aree radi o sljednicima psl. složenih pridjevskih nastavaka u kojima su se dogodile kontrakcije *aje, *uje i *ėje > *ě: kao što smo pokazali, nema ničega u njima samima što bi govorilo u prilog pretpostavci da psl. slijed *aje daje *ě, jedino joj mogućnost da su nekad bili povezani s govorima zapadne aree, u kojima dokaza za takav razvoj ima, govori u prilog. A ako to nije bilo tako, onda toj pretpostavci u prilog ne govori ama baš ništa. Sve u svemu, na temelju onoga što u ovom trenutku znamo, isključivši sve špekulacije, za istražene se govore od kontrakcijske hipoteze vjerojatnijom čini analoška: da se jat iz onih padeža u paradigmi u kojima se otprije javljao analogijom proširio na G, D i L jd. m./sr.

4.2. Analoška hipoteza za istražene govore

Opišimo sada kako se prema našem mišljenju to najvjerojatnije dogodilo. Analoška bi hipoteza, ukratko, bila da su se odrazi jata iz nastavaka I jd./D mn. *-ęm, G/L mn. *-ęx i I. mn. *-ęmi intraparadigmatskim ujednačavanjem proširili na G, D i L jd. m./sr., zamijenivši odraze psl. *o i *e koji su se u ovim drugima izvorno javljali.¹⁰¹ To se širenje najvjerojatnije dogodilo u dvije faze: prvo na L jd., čime je na segmentalnoj razini postignut sinkretizam L i I jd.,¹⁰² a zatim na G i D jd. Drugim riječima, prvo je L jd. *-om/*-ęm (ili možda već samo *-ęm)

¹⁰¹ Ostavljamo po strani pitanje jesu li prije tog širenja bili poopćeni palatalni nastavci, pa su odrazi jata zamijenili samo odraze psl. *e, ili nisu, pa su odrazi jata istovremeno zamijenili i odraze psl. *o i odraze psl. *e. Proces bi svakako bio lakši u slučaju da su prije bili poopćeni palatalni nastavci, jer bi onda odrazi jata istovremeno zamjenjivali samo jedan vokal, a ne dva, no to ne znači da nije moglo biti i drukčije, to jest, to nije jak argument u prilog pretpostavci da su u istraženim govorima prije širenja jata bili poopćeni palatalni nastavci. Jači je argument u prilog toj pretpostavci činjenica, o kojoj smo već govorili, da su u ikavsko-ekavskim ozaljskim govorima te u većini čakavsko-kajkavskih govora, koji su svi susjedni istraženim govorima, poopćeni palatalni nastavci, ali ni on ju ne dokazuje bez svake sumnje. Najjači bi zamislivi argument u prilog toj pretpostavci bilo otkriće palatalnih nastavaka u slobodnoj varijaciji s jatovskima u nekom od govora istočne aree, uz potpuni izostanak nepalatalnih, no čak ju ni on ne bi bez svake sumnje dokazao.

¹⁰² Kao što je već rečeno, L je u početku zadržao svoj izvorni naglasak različit od naglasaka I, to jest sinkretizma na suprasegmentalnoj razini, a to znači ni potpunog sinkretizma, u početku nije bilo. Taj je sinkretizam u istraženim govorima upravo u tijeku nastajanja jer L postupno preuzima naglasak I.

postao *-em, izjednačivši se tako na segmentalnoj razini s I, a zatim su G jd. *-oga/*-ęga i D jd. *-omu/*-ęmu (ili možda već samo *-ęga i *-ęmu) postali *-ęga i *-ęmu.

Tu pretpostavku o širenju odraza jata u dvije faze temeljimo na dva argumenta: na paralelnom razvoju u drugim hrvatskim govorima i na stanju kod zamjenice *on* u istraženim govorima.

Sinkretizam L i I jd. m./sr. PZD na segmentalnoj razini, pri kojem L preuzima vokalizam I, nije rijetka pojava u hrvatskim govorima.¹⁰³ Što je najvažnije, u kajkavskom je relativno česta (vidi Šojat 1973a: 66, bilj. 28),¹⁰⁴ iako tu treba biti oprezan jer se u nekim kajkavskim govorima u kojima je zabilježen isti oblik L i I jd. m./sr. PZD javlja promjena *o > e* u posljednjem slogu (vidi Lončarić 1996: 79–80), pa bi u njima nastavak L jd. *-em* mogao biti i sljednik nepalatalnog nastavka *-om koji je pretrpio tu promjenu. To je najvjerojatnije slučaj u Gornjoj Konjščini (vidi Gudek 2013: 65). Naprotiv, u Pisarovini (vidi Zečević 1995: 244), gdje nema promjene *o > e* u posljednjem slogu (vidi npr. *čęlo, dręvo, glętvu, lękno, rębro, tęlo, vępno, vęvo*, I jd. *vęvom*, I jd. *zųbom* (Zečević 1995: 240–243), koji to pokazuju), najvjerojatnije se radi upravo o ovom sinkretizmu. Da se u Pisarovini javlja taj sinkretizam indikativno je jer je ona smještena vrlo blizu područja istraženih govora, a isto vrijedi i za sjevernije ikavsko-ekavske ozaljske govore, u kojima se također, kao što smo pokazali, javlja taj sinkretizam.¹⁰⁵ Oko područja na kojem se javlja neka inovacija, u ovom slučaju odrazi jata u nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD, često se javlja područje u kojem se ona javlja u „oslabljenom” obliku (vidi Kapović 2017: 614–615), u ovom slučaju odrazi jata samo u nastavku L jd. m./sr. te deklinacije. Pisarovina i ikavsko-ekavski ozaljski govori bili bi stali na prvom koraku širenja odraza jata na G, D i L jd. m./sr. PZD, a istraženi govori, smješteni između njih, bili bi učinili i drugi.

U većini pak samih istraženih govora, s iznimkom govora Trga i Tuškana (a možda i Brežana, u kojima zbog jednačenja kaj. kratkog zatvorenog *ę s kratkim otvorenim *ę nije moguće vidjeti slažu li se po tom pitanju s Trgom i Tuškanima ili s ostalim istraženim govorima), na prvom je koraku stala zamjenica *on*, u kojoj

¹⁰³ U čakavskom je, na primjer, sinkretizam L i I jd. m./sr. PZD zabilježen na Rabu kod nekih zamjenica, kao što pokazuju primjeri L/I *ovın, onın i tın* (vidi Kušar 1894: 35); kod drugih se zamjenica ta dva padeža ipak razlikuju, vidi npr. (Kušar 1894: 35) L *kın* ali I *kın*.

¹⁰⁴ Šojat na tom mjestu, doduše, tvrdi da se tu radi o poopćenju složenog pridjevskog nastavka *-em < *-ęjemъ*, dakle na tragu je kontrakcijske hipoteze, no nama se čini da se tu vjerojatnije radi o intraparadigmatskom širenju vokalizma I jd. m./sr. na L.

¹⁰⁵ Slično kao i za istražene govore, moguće je da su u ikavsko-ekavskim ozaljskim govorima kad se dogodio sinkretizam L i I jd. m./sr. PZD u G, D i L jd. m./sr. te deklinacije već bili poopćeni palatalni nastavci, pa je vokal *i* iz I zamijenio samo vokal *e*, ili se poopćenje palatalnih nastavaka moglo dogoditi kasnije, pa je vokal *i* istovremeno zamijenio vokale *o* i *e*. I opet kao u istraženim govorima, nema načina da sa sigurnošću utvrdimo što se od toga dvoga zaista dogodilo.

se u L jd. m./sr., kao što smo pokazali, javlja jatovski nastavak, dok u G i D vidimo palatalne. U Trgu i Tuškanima i ta je zamjenica učinila drugi korak te se tamo i u njezinu G i D jd. javljaju jatovski nastavci.

Ta dva argumenta pretpostavku da su se odrazi jata na G, D i L jd. m./sr. PZD širili u dvije faze čine vrlo vjerojatnom.

I dok se taj prvi korak na temelju gore navedenih primjera čini kao promjena relativno česta u kajkavskom, to nije tako s onim drugim. Mnogo je manje govora u kojima su se odrazi jata proširili i na G i D jd. m./sr. PZD. Obično se jatovski vokalizam u nastavcima tih padeža PZD u tim govorima dovodi u vezu s promjenom $o > e$, kao što to čini Ivić (1968: 65), koji donosi samo primjere G. Šojat, naprotiv, tvrdi da mu nije poznat nijedan tipični kajkavski govor koji bi imao takav vokalizam u G jd. m./sr. PZD, nego samo u D, a jatovski vokalizam u tom padežu smatra analoškim, proširenim iz L (vidi Šojat 1973a: 66, bilj. 28). Moguće je i jedno i drugo: djelovanje promjene $o > e$ ili širenje zatvorenog e iz L. Budući da su primjeri promjene $o > e$ izvan posljednjeg sloga u većini kajkavskih govora tek rijetke iznimke (vidi Ivić 1968: 65–66), a da se u nastavcima G i D jd. m./sr. PZD radi o neposljednem slogu, vjerojatnije je ovo drugo: da je odraz jata prvo nastao u L jd. – bilo djelovanjem promjene $o > e$, čije djelovanje u tom padežu ne bi bilo neobično jer bi se u njemu odvila u posljednjem slogu, bilo sinkretizmom L s I – a da se zatim proširio na G i D.

5. Zaključak

Kao zaključak, pogledajmo na koja smo od pitanja postavljenih na početku ovog rada dobili odgovore.

Što se tiče prostiranja jatovskih nastavaka, granice su njihove istočne aree južno od Jastrebarskog prilično precizno ocrtane i tu vjerojatno više neće biti iznenađenja. No iznenađenje je bilo otkriće jatovskih nastavaka u govoru Repišća, što znači da se ta area proteže i sjevernije od Jastrebarskog, a koliko daleko još je nepoznato. Nepoznato je i točno prostiranje zapadne aree: koji su sve slovenski govori njezinim dijelom, koji pak hrvatski, i jesu li jatovski nastavci u (svim) hrvatskim govorima zapadne aree nastali istom inovacijom kao i oni u slovenskima. Ne znamo sa sigurnošću ni jesu li te dvije aree, danas odvojene govorima s drugačijim vokalizmom u nastavcima G, D i L jd. m./sr. PZD, nekad bile povezane. U ovom trenutku čini se vjerojatnijim da nisu, no nova saznanja o svim tim govorima mogla bi promijeniti taj zaključak. A taj je zaključak bitan za pitanje podrijetla jatovskih nastavaka.

Što se pak toga tiče, budući da ne znamo sa sigurnošću jesu li zapadna i istočna area jatovskih nastavaka nekad bile povezane, ne znamo sa sigurnošću ni jesu

li oni u objema nastali jednom zajedničkom inovacijom ili su u svakoj od njih nastali neovisnim paralelnim inovacijama. U ovom se trenutku, zbog razlika u rezultatima kontrakcija između zapadne i istočne aree, zbog razlika u vokalizmu nekih zamjenica u jednoj u odnosu prema vokalizmu istih zamjenica u drugoj i zbog vjerojatnosti da one nikad nisu bile povezane vjerojatnijom čini ova druga mogućnost. Što se pak načina na koji su nastali tiče, za govore zapadne aree vjerojatnijom se čini kontrakcijska hipoteza, a za govore istočne aree analoška.

Što se pak distribucije jatovskih nastavaka u istraženim govorima tiče, ona je u ovom trenutku dobro opisana i u vezi toga najvjerojatnije neće biti iznenađenja. No moglo bi ih biti u nekom drugom, zasad neistraženom govoru s jatovskim nastavcima, osobito u nekom od onih sjevernijih kao što je govor Repišća.

Ostaje, dakle, mnogo prostora za nova istraživanja. Osim točnog prostiranja istočne aree i distribucije jatovskih nastavaka u njenim zasad neistraženim govorima, trebalo bi utvrditi i postoje li kakve inovacije zajedničke govorima istočne i zapadne aree koje ne bi bile zajedničke svim kajkavskim i slovenskim govorima. Takve bi inovacije onda upućivale na to da zapadna i istočna area nekoć ipak jesu bile povezane, bilo preko karlovačkog četverorječja, bilo preko današnjeg donjosutlanskog teritorija. Također bi trebalo istražiti i povijest ikavsko-ekavskih ozaljskih govora i utvrditi kako su i kada oni primili svoje čakavske osobine: difuzijom u predmigracijskom razdoblju ili posuđivanjem u postmigracijskom? Ako se pokaže da su ih primili posuđivanjem u postmigracijskom, onda mogućnost da su zapadna i istočna area nekoć bile povezane preko karlovačkog četverorječja postaje mnogo vjerojatnijom nego što je sada. Odgovori na ta pitanja, dakle, mogli bi nas dovesti do zaključka o podrijetlu jatovskih nastavaka u istraženim govorima posve drukčijeg od onoga donesenog u ovom radu.

Literatura

- Barac-Grum, Vida. 1993. *Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kotaru*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Brabec, Ivan. 1961. Izvještaj o istraživanju govora u Pokuplju. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 65, Zagreb, 321–331.
- Brabec, Ivan. 1966. Sjeveroistočni akavci. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 71, Zagreb, 325–334.
- Celinić, Anita; Čilaš Šimpraga, Ankica. 2008. Govor Jurkova Sela u Žumberku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 34, Zagreb, 63–93.
- Celinić, Anita; Marinković, Marina. 2021. Fonologija mjesnoga govora Šišljavića: iz kajkavske riznice istočnoga karlovačkoga Pokuplja. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 25, Zagreb, 169–193.
- Celinić, Anita; Menac-Mihalić, Mira. 2012. *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije*. Zagreb: KNJIGRA.
- Čilaš Šimpraga, Ankica; Kurtović Budja, Ivana. 2009. Etnici i ktetici u kajkavskom narječju. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35, Zagreb, 35–52.
- Dimaguvački rečnik. Audiorečnik*. <https://rjecnik-domagovic.com/audio/> (pristupljeno 18. 8. 2023.)
- Finka, Božidar; Šojat, Antun. 1973. Karlovački govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 3, Zagreb, 77–151.
- Galić, Josip; Lisac, Josip. 2017. Kajkavski govori u okolici Jastrebarskoga: Petrovina i Domagović. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 21, Zagreb, 129–145.
- Govori karlovačkog područja. Brežani*. <http://www.kagovori.mgk.hr/Mjesni%20govori/Bre%C5%BEani> (pristupljeno 21. 8. 2023.)
- Govori karlovačkog područja. Rečica*. <http://www.kagovori.mgk.hr/Mjesni%20govori/Re%C4%8Dica> (pristupljeno 21. 8. 2023.)
- Greenberg, Marc Leland. 2006. *A Short Reference Grammar of Standard Slovene*. http://www.seelrc.org:8080/grammar/pdf/stand_alone_slovene.pdf (pristupljeno 21. 8. 2023.)
- Gudek, Vedrana. 2013. *Opis govora Gornje Konjščine*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Ivić, Pavle. 1961. Prilozi poznavanju dijalekatske slike zapadne Hrvatske. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 6, Novi Sad, 191–212.
- Ivić, Pavle. 1968. Proces rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 11, Novi Sad, 51–72.
- Kapović, Mate. 2011. Historical development of adjective accentuation in Croatian (suffixless, *-*bn̂b* and *-*bk̂b* adjectives). *Baltistica*, 7, Vilnius, 103–128, 339–448.

- Kapović, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kapović, Mate. 2017. The Position of Kajkavian in the South Slavic Dialect Continuum in Light of Old Accentual Isoglosses. *Zeitschrift für Slawistik*, 62/4, Berlin, 606–620.
- Klarić, Alvijana; Rašpolić, Luka. 2018. Dijalektološki opis mjesnog govora Paladina: prilog istraživanju bužetskih govora. *Jezikoslovlje*, 19/2, Osijek, 303–321.
- Kušar, Marcel. 1894. Rapski dijalekt. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 118, Zagreb, 1–54.
- Laszowski, Emilij. 1902. Trg kod Ozlja. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 6/1, Zagreb, 215–223.
- Lisac, Josip. 2006. *Tragom zavičaja. Delnički govor i govor Gornjih Turni u svjetlosti goranskih kajkavskih govora*. Split: Književni krug.
- Logar, Tine. 1981. Ishodišni splošnoslovenski fonološki sistem. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Ur. Filipović, Nedim. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 29–33.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lončarić, Mijo. 2021. Glogovničko-bilogorski dijalekt. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 25, Zagreb, 155–168.
- Lukežić, Iva. 1998. *Govori Klane i Studene*. Crikvenica: Libellus.
- Lukežić, Iva. 2015. *Zajednička povijest hrvatskih narječja 2. Morfologija*. Zagreb – Rijeka – Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci – Katedra Čakavskog sabora Grobinščine.
- Marinković, Marina. 2015. Iz fonologije mjesnoga govora Brežana kraj Karlovca. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 19, Zagreb, 79–97.
- Marinković, Marina. 2018. *Kajkavski govori istočnoga Gorskoga kotara*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Ogranak Matice hrvatske u Delnicama.
- Marinković, Marina. 2020. Fonološke značajke mjesnoga govora Vrbanaca: prilog proučavanju draganičke kajkavštine. *Filologija*, 75, Zagreb, 99–118.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mužek, Matija. 2020. Fonološki opis govora Tuškanā. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 46/1, Zagreb, 191–254.
- Ramovš, Fran. 1952. *Morfologija slovenskega jezika. Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Rigler, Jakob. 1963. Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija*, 14/1–4, Ljubljana, 25–78.

- Rožić, Vatroslav. 1893./1894. Kajkavački dijalekat u Prigorju. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 115, 116 i 118, Zagreb, 68–136, 113–174 i 55–115.
- Šekli, Matej. 2008. Sklanjatev zaimkov *moj, tvoj, svoj* v slovenskem pisnem jeziku od Brižinskih spomenikov do Trubarja (prispevek k zgodovinskemu narečjeslovju slovenskega jezika). *Jezikoslovni zapiski*, 14/1, Ljubljana, 41–59.
- Šivic-Dular, Alenka. 1998. Slovenska pridevniška sklanjatev v luči razlage S. Škrabca in V. Oblaka. *Obdobja* 17, *Vatroslav Oblak*. Ur. Alenka Šivic-Dular. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 287–303.
- Šivic-Dular, Alenka. 2003. Razvoj pridevniških sklanjatev v kontekstu zgodovinskih in arealnih vidikov. *Jezikoslovni zapiski*, 9/2, Ljubljana, 7–28.
- Šojat, Antun. 1973a. Govor u Samoboru i njegovoj okolici. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 2/1, Zagreb, 51–72.
- Šojat, Antun. 1973b. Kajkavci ikavci kraj Sutle. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 2/1, Zagreb, 37–44.
- Šojat, Antun. 1981. Čakavske osobine u jugozapadnim kajkavskim govorima. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, Zagreb, 151–168.
- Šojat, Antun; Zečević, Vesna. 1966. Istraživanje kajkavskih govora u Hrvatskom zagorju. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 73, Zagreb, 437–444.
- Težak, Stjepko. 1957. O rezultatu dijalektoloških istraživanja u okolici Karlovca. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 62, Zagreb, 418–423.
- Težak, Stjepko. 1959. Izvještaj o istraživanju govora između Korane i Mrežnice. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 63, Zagreb, 456–458.
- Težak, Stjepko. 1979. Sjeverni govori čakavsko-kajkavskog međunarječja u karlovačkom četvororječju. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 16, Zagreb, 37–52.
- Težak, Stjepko. 1981a. Dokle je *kaj* prodro na čakavsko područje? *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, Zagreb, 169–200.
- Težak, Stjepko. 1981b. Ozaljski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, Zagreb, 203–428.
- Težak, Stjepko. 1982. Akcenatski odnosi u luku rijeke Kupe i u podžumberačkom kraju. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6, Zagreb, 293–302.
- Vranić, Silvana. 1999. Neke morfonološke (i morfološke) značajke sjeverozapadnočakavskih rubnih govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 11, Zagreb, 49–61.
- Zečević, Vesna. 1995. Glavne značajke pisarovinskoga govora. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 21/1, Zagreb, 239–246.

On the vocalism of the genitive, dative and locative masculine and neuter singular adjectival-pronominal endings in some southwestern Kajkavian local dialects

Summary

In some Kajkavian local dialects of the Karlovac Pokuplje region, the reflexes of the yat vowel are found in the genitive, dative and locative masculine and neuter singular adjectival-pronominal endings, which is unexpected considering these endings descend from Proto-Slavic pronominal endings: what would be expected are the reflexes of Proto-Slavic *o and/or *e. The same phenomenon is found in other Western South Slavic varieties as well: in the majority of Slovene local dialects and in some neighbouring Croatian local dialects of Istria, Kvarner and Gorski Kotar regions. The two areas where these “yat-endings” are found are not contiguous today.

In this article we offer a synchronic and a diachronic description of the yat-endings in six examined local dialects of the Karlovac Pokuplje region: Brežani, Lazina, Rečica, Šišljavić, Trg and Tuškani, as well as in the local dialect of Požun, described by Stjepko Težak.

We write about the distribution of the yat- and other kinds of adjectival-pronominal endings in each of the local dialects. It is very similar in all of them: the yat-endings are found in the vast majority of adjectives and pronouns, while the palatal endings are found, with some exceptions in some of the examined local dialects, in the genitive and dative singular of the pronoun *on*, in the archaic genitive *česa* of the pronoun *kaj* and in the contracted forms of the possessive pronouns. The non-palatal endings are nowhere to be found.

We also write about the origin of the yat-endings. The so-called contraction hypothesis, according to which the yat-endings originate in the Proto-Slavic compound adjectival endings G sg. *-ajego, D sg. *-ujemu i L sg. *-ějеть, the yat-vowel being the result of vowel contraction in these endings, is the standard explanation of the origin of the yat-endings in the Slovene local dialects and it seems very plausible for them. For the examined local dialects of the Karlovac Pokuplje region, however, what seems more likely is the so-called analogy hypothesis, according to which the yat-endings originate in the Proto-Slavic pronominal endings G sg. *-ogo/*-ego, D sg. *-omu/*-emu i L sg. *-omь/*-emь into which the yat-vowel spread from those endings in which it was originally found – the non-palatal I sg. m./n. *-ěть, G/L pl. *-ěхъ, D pl. *-ěтъ and I pl. *-ěми – replacing the vowels *o and *e in the process. The yat-endings found in these two groups of local dialects are probably not a shared innovation of the two, but are rather independent parallel innovations.

Ključne riječi: dijalektologija, kajkavski, deklinacija, zamjenica, pridjev, stezanje, jat

Keywords: dialectology, Kajkavian, declension, pronoun, adjective, contraction, jat